

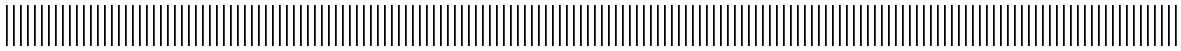

Direcció General d'Ordenació del Territori i Urbanisme
Departament de Política Territorial i Obres Públiques
Generalitat de Catalunya

PLA PARCIAL DE LES TERRES DE L'EBRE

DIAGNOSI

Ignasi Aldomà i Buixadé
Febrer de 1998

PLA PARCIAL DE LES TERRES DE L'EBRE

DIAGNOSI

ÍNDEX GENERAL

1. EN LA MEDITERRÀNIA I ENTRE PAÏSOS CATALANS	5
1.1. Lloc de pas en un eix de gran potencial; el mediterrani.	5
1.2. La porta de Catalunya amb València.	6
1.3. Un eix local amb una escassa projecció; l'interior o de l'Ebre...7	7
1.4. Les comarques de l'extrem sud de Catalunya.	8
1.5. Un contrast local decisiu; el litoral i el rerapaís.....	9
2. LA DIFÍCIL RECONVERSIÓ DE LES ACTIVITATS AGRÀRIES.....	12
2.1. Els aprofitaments forestals arraconats per la modernització agrícola i la industrialització.	12
2.2. A l'albir de les reformes comunitàries, l'agricultura de secà dominada per l'olivera.....	13
2.3. Les bases més sòlides del regadiu, arròs al delta i cítrics al litoral.....	15
2.4. L'esdevenidor incert dels grans projectes d'irrigació.	16
2.5. La modernització sempre insuficient de les estructures del camp.	17
2.6. El llast d'una comercialització agrària deficient.	18
2.7. De la pesca litoral a l'aqüicultura.	19
3. ENTRE LA BASE INDUSTRIAL I L'ALTERNATIVA DEL TURISME..	21
3.1. El retard i feblesa del procés d'industrialització local.	21
3.2. Un potencial industrial nou vinculat a la implantació de grans empreses.	22
3.3. En la línia d'un teixit industrial divers i repartit en el territori.	23
3.4. Sòl i platja entre la costa Daurada i la dels Tarongers.	25

3.5. Dificultats d'una alternativa turística per al país interior	27
4. FEBLE DESENVOLUPAMENT URBÀ I POLICENTRALITATS	30
4.1. El desenvolupament d'una nova àrea central a recer del corredor mediterrani.	30
4.2. Les capitals discutides; policentralitat urbana, centres rurals i contrapesos.....	32
4.3. El creixement i la modernització urbanes de Tortosa.....	33
4.4. Els centres del corredor mediterrani; Amposta i Sant Carles de la Ràpita.	34
4.5. El dinamisme de les poblacions grans de les comarques litorals.	35
4.6. La precària trama urbana interior i la recessió dels nuclis rurals.....	36
5. LES INFRASTRUCTURES GARANTIA DEL DESENVOLUPAMENT .	39
5.1. Canvis en l'oferta portuària i atzucac del transport marítim....	39
5.2. El potencial de les infraestructures del corredor mediterrani....	40
5.3. La millora de les rutes cap a l'interior de la Vall de l'Ebre.	41
5.4. Una malla viària per un territori regional més isòtrop.	42
5.5. La transformació del transport públic i el seu manteniment. ...	44
6. CREIXEMENT AUTOSOSTINGUT I SALVAGUARDA DEL MEDI	46
6.1. La preservació d'un medi fràgil, el bosc mediterrani.....	46
6.2. El Delta de l'Ebre; producció en harmonia amb la protecció. ..	47
6.3. Els Ports i altres espais naturals a protegir i potenciar.....	48
6.4. Per una activitat econòmica respectuosa i integrada en el medi.	49
6.5. Una sortida tova per al rerapaís en crisi; el desenvolupament rural integrat.	51
6.6. Nuclears, contraprestacions i energies alternatives.	52
RELACIÓ DE GRÀFICS	54

1. EN LA MEDITERRÀNIA I ENTRE PAÏSOS CATALANS

1.1. Lloc de pas en un eix de gran potencial; el mediterrani.

Com proclamava Jaume Vicens Vives, Catalunya reuneix la condició essencial de passadís entre l'Europa occidental i la península ibèrica i terres africanes veïnes. A les comarques de l'Ebre aquest passadís té una expressió geofísica clara; les planes que formen el corredor costaner i estalvien el pas pels intricats camins interiors de la península; això a banda dels desplaçaments marítims pel litoral, que han estat intensos en el decurs de la història.

L'emplaçament dins el corredor mediterrani no solament té una càrrega històrica i es tradueix en les formes de vida actuals d'aquestes comarques. En un context d'obertura política i econòmica com l'actual, el posicionament estratègic en l'anomenat eix o arc mediterrani apareix com una oportunitat de desenvolupament per a les Terres de l'Ebre, en tant que l'eix ofereix una alternativa de noves relacions de centralitat davant de l'arc central europeu.

En la mesura que l'arc arribi a esdevenir un contrapès de relleu del nord europeu i en la mesura que s'intensifiquin les relacions entre els diversos territoris que l'integren, les possibilitats de desenvolupament futur de les terres de l'Ebre seran també més o menys importants. Si el reforçament econòmic de les àrees de Barcelona i de Tarragona-Reus, pel nord, i les de Castelló i València pel sud es confirma i consolida, més fàcilment n'arribaran alguns fruits a les terres de l'Ebre. La capacitat d'atracció d'activitat de les Terres de l'Ebre haurà de veure's afavorida per la proximitat d'uns centres urbano-industrials més madurs, de la mateixa manera que les iniciatives locals hauran de trobar també un ambient més idoni per a desenvolupar-se amb l'activació de la demanda dels centres anteriors.

Avui per avui, l'eix es reforça amb les decisions adoptades en matèria de grans infraestructures. Entre d'altres actuacions, la nova línia ràpida de ferrocarril València-Barcelona, amb estació a l'Aldea, haurà de tenir, per exemple, una repercussió directa sobre les connexions exteriors de les terres de l'Ebre. Però també algunes operacions més allunyades, com ara el perllongament de l'autopista del Mediterrani cap a la costa

mediterrània andalusa o el lligam amb el Tren de Gran Velocitat entre Barcelona i Montpeller, promouen indirectament el potencial de les Terres de l'Ebre.

A més de les comunicacions terrestres, en la mateixa direcció nord-sud existeix una altra via d'una gran importància històrica; el mar. El trànsit de cabotatge, que abans de la implantació de la navegació a vapor comportava llargs desplaçaments, tenia històricament una escala important a la zona, el port de Tortosa o el de les goles de l'Ebre. Aquests ports han estat desplaçats més recentment pel dels Alfacs; però el volum del trànsit hi és reduït.

Gràfic 1. Les Terres de l'Ebre en els grans eixos de comunicació i desenvolupament peninsulars.

Gràfic 2. Les Terres de l'Ebre en els grans eixos de comunicació viària de Catalunya.

1.2. La porta de Catalunya amb València.

Situades a l'extrem sud de Catalunya, les terres de l'Ebre juguen el paper natural de pont amb les terres veïnes de més al sud, les del país valencià. En el corredor mediterrani Amposta es troba pràcticament equidistant de Barcelona i de València; a 177 i 172 quilòmetres respectivament seguint la N-340. I la comunicació per autopista ha posat ben a prop les terres de l'Ebre de les dues capitals.

Des d'un punt de vista físic, si es fa referència només a les comarques litorals, l'obertura cap a les terres veïnes del sud és molt més natural i fàcil que cap al camp de Tarragona. Mentre les planes de la Galera, Ulldecona o Sant Carles tenen una continuïtat natural en la plana del Baix Maestrat, pel nord les comunicacions han de salvar els estreps de la serralada prelitoral, que arriben arran de mar, i tenen un lloc de pas obligat en el coll de Balaguer.

Aquesta obertura natural cap a terres valencianes no ha de fer oblidar, en tot cas, que els vincles més importants s'han trenat de sempre amb les terres catalanes. La intensitat del trànsit actual pel corredor costaner n'és un bon testimoni; per damunt d'Amposta i en direcció Tarragona s'enregistra una mitjana de més de 20.000 vehicles, mentre per davall la intensitat cau pràcticament a la meitat, entorn els 12.000 vehicles. I ja no cal parlar de les comarques interiors, la Ribera o la Terra Alta, que en molts aspectes graviten directament en l'òrbita de Reus.

La proximitat a l'àrea fortament urbanitzada de Reus-Tarragona-Valls, que suma actualment entorn dels 300.000 habitants, decanta decididament les terres de l'Ebre cap al nord. Si Tarragona se situa a 79 quilòmetres d'Amposta, cap al sud Castelló es troba a 107, i la població de Castelló i el seu entorn comarcal es queda entorn els 150.000 habitants.

Gràfic 3. La xarxa hidrogràfica i l'accidentament del relleu (pendents >20 %)

1.3. Un eix local amb una escassa projecció; l'interior o de l'Ebre.

Per referències històriques o pel volum dels fluxos econòmics i poblacionals actuals, l'eix mediterrani constitueix la referència geopolítica principal d'aquestes terres. Això no ha de fer perdre de vista, però, una altra component que ha pesat en la història de totes aquestes comarques; les relacions de la costa amb l'interior peninsular. En la mesura que aquestes relacions han tingut un cert pes, les terres de l'Ebre no han estat solament un punt de pas del corredor mediterrani, sinó també un lloc d'encreuament de dos móns, el mediterrani i el peninsular.

Pierre Vilar sintetitza amb el qualificatiu de "nus de l'Ebre inferior" aquestes condicions que han marcat el tarannà d'aquestes comarques. Les relacions amb l'interior peninsular i la vall interior de l'Ebre han estat particularment destacades des de l'època sarraïna fins al segle passat, a recer del gran riu Ebre. I aquestes relacions són precisament les que han donat els millors moments històrics a les poblacions riberenques i a la ciutat de Tortosa, constituïda en punt d'intercanvi dels dos corrents, el mediterrani i el peninsular.

El país es troba, en definitiva, essencialment marcat per la seva condició de punt de sortida de l'embut de tota la vall de l'Ebre. La confluència entre la serralada prelitoral catalana i les serralades ibèriques dificulten extraordinàriament la sortida de l'Ebre al mar i les comunicacions de la Vall de l'Ebre amb la costa, que han hagut de prendre el camí del mateix riu. Mentre el transport fluvial ha estat possible o competitiu, el camí del riu s'ha vist freqüentat i ha donat espessor a les relacions econòmiques i humanes de les terres de l'Ebre amb l'interior. Quan no, les relacions de la vall de l'Ebre amb la costa han passat i passen per altres vies allunyades; el Francolí o l'Anoia a través de les planes de Lleida.

Sigui com sigui, durant aquesta centúria la construcció de les repeses de Flix, Riba-roja i Mequinensa ha acabat amb la funció del riu com a via de pas; de l'embut ja només surt un únic element estratègic, l'aigua. La comunicació directa de les Terres de l'Ebre amb l'interior passa ara a través d'un únic mitjà, el tren que uneix Móra i Saragossa per Casp des del 1895. Sinó, cal fer un retomb per carretera, a través d'Alcanyís o Casp, pel sud, o Fraga, pel nord, que en qualsevol cas deixen Saragossa a una distància important de Tortosa, uns 210 quilòmetres.

Els camins cap a la Vall de l'Ebre i la meseta que passen per la Terra Alta comuniquen, per altra part, amb àrees poc habitades i sense uns centres destacats; Alcanyís suma 12.462 habitants (1991) i Casp 8.029. Per aquesta banda, les relacions exteriors s'han mantingut a una escala bàsicament local o comarcana, amb les terres del Matarranya, amb 11.398 habitants (1991), i els Ports, amb 5.695 habitants, que es troben fortament ruralitzades i no tenen unes centralitats marcades; Morella tenia 2.886 veïns el 1991. Tot plegat fa difícil imaginar l'aparició de fluxos de comunicació importants o d'algun eix de desenvolupament en aquesta direcció.

Gràfic 4. Els corredors de comunicació històrics per terra i per aigua.

Gràfic 5. Aportacions mensuals del riu Ebre a Tortosa.

1.4. Les comarques de l'extrem sud de Catalunya.

Les distàncies separen les persones i, per més que l'autopista del Mediterrani hagi apropat les terres de l'Ebre als centres de decisió i activitat del país, aquestes es troben encara força allunyades. Tortosa i els nuclis costaners es troben a prop d'una hora de Tarragona i a prop de dues hores de Barcelona. Mentre, l'allunyament de les comarques interiors, en particular la Terra Alta, resulta encara molt més important i quasi equiparable al de les comarques pirinenques.

L'allunyament de les Terres de l'Ebre de la resta de Catalunya presenta, d'entrada, una component física evident. La serralada prelitoral s'eixampla considerablement en arribar a l'extrem sud de Catalunya fins arribar als 40 quilòmetres d'amplària, i dificulta considerablement totes les comunicacions. La serralada no solament s'interposa entre les comarques interiors de l'Ebre i les del Camp de Tarragona, sinó també entre aquestes i el Baix Ebre.

En el corredor costaner la serralada prelitoral encaixa el mar a l'alçada de Vandellòs i, més al sud, a la del Perelló. Per a travessar-la les vies de comunicació han hagut de salvar algunes dificultats, com ara el coll de Balaguer. Les comunicacions no han estat, però, particularment difícils per aquestes raons, sinó més aviat per les condicions desèrtiques que presenta la zona que va del Baix Camp al riu Ebre, anomenada antigament Alfama. El 1201 el rei Pere el Catòlic fundà precisament l'ordre militar de Sant Jordi d'Alfama per a vigilar aquest desert entre Cambrils i l'Ebre, vital per a les comunicacions amb el sud del país.

Sigui com sigui, el distanciament físic de les terres de l'Ebre ha tingut i té la seva traducció en l'endarreriment econòmic i social en relació a la resta del país. La industrialització catalana, fortament centrada en l'àrea metropolitana de Barcelona, ha arribat tard i amb poca intensitat a les terres de l'Ebre. I aquest procés s'ha deixat notar en la lenta transformació de la societat, encara fortament agrària, i en la feble urbanització dels nuclis.

Els indicadors d'aquests endarreriment relatiu són múltiples i es deixen notar més en els afers privats que en les dotacions i equipaments públics; una taxa d'activitat reduïda amb un nivell d'ocupació femenina baix, un desenvolupament feble de les activitats terciàries, una mobilitat incipient, una renda familiar disponible per càpita relativament baixa,... Tant com esculls insalvables derivats d'una posició desavantatjosa, aquestes dades han de ser percebudes com a signes del gran potencial de desenvolupament que disposen les Terres de l'Ebre. En aquest sentit, cal més aviat descobrir i aprofitar les oportunitats que es presenten per a desenvolupar aquest potencial.

Gràfic 6. Les comarques i ciutats de l'Ebre en el context del desenvolupament comarcal català.

1.5. Un contrast local decisiu; el litoral i el rera país.

Els 3.261,9 quilòmetres quadrats que ocupen les terres de l'Ebre es vertebraren sobre l'espina dorsal del gran riu. Es tracta, tanmateix, d'una espina entretallada pels plecs del massís prelitoral, que separa la costa de les cubetes i dels altiplans interiors. En aquest context, les comarques interiors de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre han d'afrontar una situació d'aïllament típica d'un rera país, amb una població de 35.026 habitants (1996) en procés de disminució, front als 120.644 habitants que sumen les comarques costaneres del Baix Ebre i Montsià.

El divorci que en algunes conteses actuals i passades es dona entre les terres baixes de l'Ebre i l'interior no és gratuït i el relleu aporta una primera justificació. Així, per la costa nord el Molló Puntaire domina, ja des de 728 metres d'altitud, el mar i el pas del Coll de Balaguer. Des d'aquest indret de les serres de Vandellòs i continuant cap al sud-oest per les de Tivissa, Cardó, el Boix i, passat l'Ebre, les de Pàndols i Cavalls se succeeixen relleus abruptes que situen els seus cims entre els 700 i 950 metres i formen una potent muralla.

Només un esbarranc clar i pronunciat apareix en aquesta barrera, el Pla del Burgar, entre Rasquera i el Perelló. Però, aquest corredor, d'una quinzena de quilòmetres de llarg per uns dos d'ample, és molt castigat pel vent o per les boires i, potser perquè no es direccionava cap a centres de població prou importants, tampoc ha estat gaire freqüentat, ni ben comunicat a través del temps.

A la puixança de totes les anteriors manifestacions de la serralada prelitoral, s'hi afegeix encara, més cap al sud i a l'altra banda del riu Ebre, el vigorós massís dels Ports, on s'assoleixen les màximes altituds d'aquestes terres, els 1442 metres del Mon Caro. Els Ports constitueixen l'extrem de l'anomenat sistema ibèric exterior o aragonès, que per terres del Maestrat s'endinsa enmig d'una orografia força accidentada fins a Terol i fa que les relacions del litoral amb l'interior peninsular siguin per aquesta banda força complicades.

La serralada prelitoral, i més concretament el seu ample braç que travessa l'Ebre pel pas de Barrufemes, no solament separa dos móns d'una orografia i uns orígens geològics contrastats, sinó també d'unes condicions naturals diferents. Els trets de continentalitat pesen decididament de Barrufemes en amunt, amb gelades habituals a l'hivern i una amplitud tèrmica anual superior habitualment als 20 °C. Paral·lelament canvia també la vegetació; el margalló i el llentiscle característics de les màquies litorals hi desapareixen per donar pas al domini característic del carrascar.

Les precipitacions, que arreu de les comarques de l'Ebre manifesten el dèficit estival característic dels països mediterranis, comencen a assenyalar també les diferències entre la costa i l'interior. A la costa dominen les pluges tardorals, mentre a l'interior comencen a pesar més les primaverals. Però l'aigua total caiguda, entorn als 400 mm anuals, no varia massa d'un lloc a un altre.

Més que les precipitacions, són les diferències tèrmiques apuntades les que marquen el contrast ecològic entre l'interior i el litoral. Aquestes

diferències, que se sintetitzen en la mitjana hivernal superior als 10°C del litoral i inferior de l'interior, tenen la seva repercussió en les activitats productives. La bonança tèrmica afavoreix clarament el litoral, que es veu notablement avantatjat a nivell agrari per l'època més primerenca de maduració dels fruits, la major durada del període vegetatiu i els menors riscos de gelades, almenys mentre no actuïn les limitacions hídriques. El rude garrofer i, en particular, el taronger s'aturen en el pas de Barrufemes, mentre la producció d'hortalisses resulta també particularment desfavorable a la vall de l'Ebre més amunt d'aquest pas.

La serralada prelitoral actua com de barrera de les influències marines i deixa sentir els seus efectes en la disminució de la humitat cap a l'interior. La brisa de mar o "vent de baix" (SSE) que a l'estiu humiteja i refresca el litoral s'asseca i es difumina cap a l'interior, que pateix les fortes calors continentals. Per la seva banda, el "vent de dalt" (NO i N) que arreu és el més fort i domina d'octubre a maig és un vent fred a l'interior, que en baixar al litoral guanya sensiblement temperatura.

Darrera les serralades Prelitorals, s'imposen les estructures i els materials geològica característics de la Depressió de l'Ebre. El clima es fa continental i això fa que les condicions naturals de la Terra Alta o de la part superior de la Ribera d'Ebre, per damunt de Garcia, siguin pràcticament idèntiques a les de les comarques del ponent català. Fins i tot la cubeta de Móra, per bé que de climatologia més temperada, participa també d'aquesta personalitat continental i mediterrània. L'aridesa s'accentua encara cap a l'interior i el nord, quan les precipitacions mitjanes anuals baixen per davall els 350 mm, de manera que els extrems de la ribera d'Ebre i la Terra Alta comencen a mostrar les característiques de l'Aragó més eixut.

Gràfic 7. Mapa físic de les Terres de l'Ebre.

Gràfic 8. Les grans unitats de paisatge.

Gràfic 9. Diagrames ombrotèrmics comparatius.

2. LA DIFÍCIL RECONVERSIÓ DE LES ACTIVITATS AGRÀRIES.

Les Terres de l'Ebre constitueixen un país de cultura mil·lenària, en el qual l'home s'ha anat imposant no sense dificultats i ha hagut de vèncer unes condicions cada cop més rudes a mesura s'avança cap al rera país. Des de la pesca litoral, que troba el contrapunt de les modernes activitats de marisqueig, fins a les pastures d'estiu dels Ports, les activitats tradicionals hi han presentat una gran riquesa d'opcions. Avui dia la seva modernització i l'adaptació als nous mercats internacionalitzats planteja, però, interrogants importants i la necessitat d'unes estratègies ben definides.

2.1. Els aprofitaments forestals arraconats per la modernització agrícola i la industrialització.

L'agricultura s'ha anat imposant lentament a les terres de l'Ebre, davant d'unes masses forestals originalment esponeroses i d'un relleu força quebrat. Durant l'expansió agrícola dels segles XVIII i XIX, l'arboricultura remuntà a base de bancals algunes muntanyes; però les crisis conjunturals i la mecanització han fet que en el decurs d'aquest segle s'anessin abandonant aquestes zones marginals. Noves màquines i tècniques permeten encara rompudes puntuals aquí i allà; però la crisi del sector i els excedents comercials també obliguen a l'abandonament d'alguns camps, de manera que les 142.400 hectàrees (1993) de conreu actuals més aviat baixaran en els pròxims anys.

Si el domini forestal no resulta ja apetible per a la transformació agrícola, encara molt menys ho és pels recursos productius propis, tot i haver-ho estat en altre temps. El bosc o "la muntanya", que havia tingut una presència constant en l'economia d'aquestes comarques, conserva unes poques pinedes d'interès per a l'explotació forestal, que per les dificultats d'accés tampoc tenen un interès econòmic. Si a principi dels anys 1960 es recensen més de 50.000 m³ de tals anuals, avui es queden en 3.000 m³, bàsicament pi blanc, que no arriben a un 1% de la fusta que s'extreu a Catalunya.

Tot i les limitacions físiques d'alguns serres, la reforestació i reconstitució de l'estrat arbori és una possibilitat real en moltes àrees que n'havien tingut; però difícilment es pot trobar una justificació productiva a aquest tipus d'intervenció. A més a més, l'elevat risc

d'incendi de les masses forestals d'aquestes contrades posa en dubte qualsevol orientació productora.

Les forests tot just conserven avui un aprofitament pastoral, perquè les condicions de muntanya seca fan que el valor farratger de la vegetació sigui reduït i apte només per ovins i cabres. Només la part més alta i humida dels Ports, on es troben les pinedes de pi roig amb bruixerola i boix, presenta algunes joncedes amb espècies herbàcies més tendres.

Gràfic 10. Mapa d'usos del sòl. Landsat 1992.

Gràfic 11. Mapa dels dominis de vegetació de les Terres de l'Ebre.

2.2. A l'albir de les reformes comunitàries, l'agricultura de secà dominada per l'olivera.

Al peu de les muntanyes, la sort dels secans no ha estat gaire millor. Els conreus actuals de secà no han variat tampoc gaire o gens dels conreus d'èpoques medievals i anteriors. Les oliveres, vinyes i garrofers més els ametllers ocupen des de temps remots els secans, que avui dia representen unes 101.800 hectàrees, les tres quartes parts de les terres conreades a les terres de l'Ebre.

El conreu dominant de llarg en les dues darreres centúries ha estat l'olivera, que ocupa actualment unes 54.000 hectàrees i adquireix particular importància a les comarques costaneres. Contra allò que pot semblar vist de fora, l'olivera constitueix una base essencial de l'economia local i les terres de l'Ebre produeixen pràcticament la meitat de l'oli de Catalunya, amb una mitjana d'uns 8 milions de quilos anuals.

Els ajuts comunitaris a la producció i la transformació han revitalitzat el conreu de l'olivera, que passava per una tendència recessiva important. Tot i que a llarg termini la subvenció pública no representa cap garantia per al conreu, l'oli d'oliva és dins la Unió Europea dels productes amb pocs problemes excedentaris i amb capacitat de creixement del consum, de manera que l'olivera és l'alternativa més clara tant per al secà i fins i tot per al regadiu. Caldria, però, una renovació radical de les plantacions, plans de microirrigació i canvis en les estructures agràries anquilosades del secans per a que s'aprofitessin les anteriors inèrcies.

Allò que l'entrada d'Espanya a la Comunitat ha dut de positiu per a l'olivera, ho ha dut de negatiu per a l'ametller, el conreu que durant els anys 1970 i 1980 estava substituint una olivera aleshores en crisi. No

obstant, l'ametller ha tocat fons i, en tractar-se d'un producte pràcticament no protegit, el seu futur comercial pot ser ben interessant. Falta, això sí, que la renovació de les estructures de producció segueixi el pas dels "plans de millora del conreu" i que operin correctament les grans Organitzacions de Productors constituïdes en el sector dels fruits secs.

L'arboricultura mediterrània més característica es completa amb la vinya, conreu que de l'antic esplendor en conserva una presència destacada a la Terra Alta i, particularment, en poblacions com Batea i Gandesa. Els vins de taula de forta graduació de la varietat Garnatxa, que en el passat donaren fama i atragueren compradors cap aquestes terres, s'han convertit avui en una rèmora quasi insuperable. L'exploració de noves varietats i dels vins més suaus i de qualitat iniciada per uns pocs productors apareix com l'única oportunitat per a un sector amb forts problemes de comercialització en tot l'àmbit comunitari i treure profit de la Denominació d'Origen Terra Alta.

No es pot cloure la visió dels secans sense fer referència al garrofer, l'arbre rude que aprofita els sòls més pedregosos i prims de les planes litorals i que comparteix molts camps amb l'olivera. El garrofer caigué en un procés de pràctic abandonament quan arribaren els pinsos compostos i es perderen els animals de tir; però l'interès de la indústria farmacèutica pel garrofi i l'ús de la garrofa com a substitutiu de la xocolata l'han ressuscitat, circumstància que hauria d'ajudar al manteniment d'un arbre de tant interès ecològic i paisatgístic.

Més enllà dels conreus, l'element que permet la subsistència de la pagesia interior cal buscar-lo en la ramaderia intensiva; pocs són els ramaders, però es tracta de les explotacions econòmicament viables. Tal com passa a la ramaderia catalana, en el conjunt de les Terres de l'Ebre s'imposaren des dels anys 1960 les granges de porcí i l'aviram, sectors que tenen actualment un pes econòmic força similar i territorialment repartit, malgrat una major especialització en l'aviram al Baix Ebre i porcina a la Ribera d'Ebre. En conjunt, aquestes comarques no destaquen particularment com a àrea productora de ramaderia intensiva; però existeix un mínim d'indústria local i el volum de residus produït resulta ja força elevat.

Gràfic 12. Distribució de la superfície de secà i regadiu a les Terres de l'Ebre segons els principals conreus.

Gràfic 13. Les "unitats ramaderes" municipals. 1989.

2.3. Les bases més sòlides del regadiu, arròs al delta i cítrics al litoral.

El contrapunt a l'arboricultura mediterrània de secà el donen en tot l'àmbit costaner els tarongers i mandariners. Cítrics, oliveres i garrofers es troben freqüentment en moltes poblacions; però el seu interès productiu no es pot confondre: mentre els cítrics permeten uns marges bruts habituals de 2,3 milions de pessetes per hectàrea, l'olivera es queda en 400.000 pessetes.

Dels anys 1960 i a recer d'una bona demanda, el taronger s'ha anat escampant fins a cobrir avui pràcticament tots els camps regats de les planes i del corredor fluvial fins a Benifallet. Són en total 5.400 hectàrees que només tenen com a competidor seriós les hortalisses, que, amb el delta inclòs, sumen 4.400 hectàrees. Les hortalisses, que en principi podien oferir una major productivitat per hectàrea, no han tingut el desenvolupament esperat i avui es troben en franca davallada, perquè no s'ha arribat a una comercialització competitiva.

A despit de les reformes de l'Organització Comuna de Mercats en el sector de les fruites i hortalisses, les taronges i mandarines de l'Ebre haurien de continuar gaudint de la seva proximitat als mercats consumidors europeus i no passar per gaires complicacions comercials en els pròxims anys. En tot cas, amb uns mercats ja força saturats i davant l'emergència d'alguna nova àrea productora, les perspectives tampoc són de gaire creixement.

No són els cítrics, sinó l'arròs els qui suposen la major part de la superfície regada, per bé que l'arròs s'ubica de manera expressa en el delta de l'Ebre. Després d'una certa estirada de la superfície plantada d'hortalisses en els anys 1980, l'arròs torna a ser avui el senyor quasi absolut del delta, amb 22.500 hectàrees conreades.

Malgrat les previsions inicials comunitàries d'excedents que planaven sobre el conjunt dels cereals, en els mercats han aparegut riscos de desabastament i l'arròs no planteja tampoc una situació inicial de sobreproducció. Això i les condicions de secada persistent en algunes àrees productores han afavorit els preus i la producció d'arròs local. En aquestes circumstàncies, la consolidació de les posicions comercials de les cooperatives locals, que concentren la major part del producte, hauria de ser una garantia de sortida de l'arròs local, com a mínim a mig termini.

Més enllà de les produccions anteriors, el regadiu compta encara amb una gran varietat de conreus, d'entre els quals destaquen els fruiters de pinyol, cirera i préssec. Més amunt de Benifallet són aquests conreus, que recorden la fructicultura lleidatana pròxima, els qui ocupen les terrasses al·luvials i alguns altres camps regats. Producció primerenca, varietats diferenciades i, sobretot, bona gestió comercial són les claus de la comercialització d'aquests fruits peridors, que han de trobar sortida en un mercats relativament saturats.

2.4. L'esdevenidor incert dels grans projectes d'irrigació.

Davant els febles marges econòmics que procuren els secans i els estralls periòdics de les secades estiuenques, l'aprofitament per al regadiu de l'aigua del riu d'Ebre o dels migrats torrents locals ha guiat els esforços de millora de la pagesia i de la població en general des d'èpoques molt allunyades. Les grans operacions de regadiu, els canals de la dreta i l'esquerra de l'Ebre, no es començaren a concretar fins a finals del XVIII i el regadiu s'ha estès lentament. L'any 1900 s'enregistraven encara només 8.540 Ha de regadiu entre el Baix Ebre i el Montsià, mentre el 1960 sumaven 24.540. En total s'arriba actualment a unes 35.000 hectàrees, que experimenten una progressió pausada i constant a partir de les transformacions puntuals de finques amb captacions individuals i sistemes moderns de microirrigació.

Més enllà de les transformacions localitzades, els grans projectes de transformació en regadiu no han deixat d'existir i suscitar la il·lusió de la pagesia local. Però en un context de produccions excendentàries, mercats mundialitzats i estructures productives en crisi, les grans transformacions plantegen molts dubtes de rendibilitat.

Les transformacions més interessants, per la superfície i les condicions climàtiques de l'àrea, són, sens dubte, les de les planes litorals aptes per al conreu del tarongers i verdures. S'hi manegen els vells projectes dels regs d'Aldea-Camarles, amb una cobertura potencial de 5.365, i, sobretot, el canal Xerta-Càlig, que podria permetre el reg d'un es 14.000 hectàrees de les comarques de l'Ebre, a més d'altres 13.500 en el país valencià. L'interès del canal Xerta-Càlig és evident si es té en compte que a la part sud de la comarca del Montsià, situada dins la Confederació Hidrogràfica del Xúquer, les possibilitats del regadiu es troben de fet exhaurides amb l'embassament d'Ulldecona (1954), que facilita el regadiu d'un es 4.000 hectàrees d'Ulldecona i Alcanar.

Les alternatives que s'ofereixen als regadius de les comarques interiors tenen unes expectatives comercials poc clares i, per això, l'esdevenidor dels projectes de regadiu que s'hi plantegen resulta més atzarós. Davant d'aquest fet els projectes de transformació en regadiu a partir del riu Algars, que topen també amb intercompetències entre Comunitats Autònomes, i d'altres projectes de regadius per elevació a la Terra Alta o a la mateixa Ribera d'Ebre plantegen el problema dels costos elevats de bombejament de l'aigua. Actualment el reg de suport de l'olivera permetria rendibilitzar amb certes garanties aquest tipus de transformacions, sense crear impactes suplementaris negatius en el medi; però a mig termini la rendibilitat de l'olivera també baixarà.

En definitiva, al costat de les exitoses operacions localitzades de transformació en regadiu, les grans transformacions en regadiu topen amb la impossibilitat de mobilitzar bona part dels pagesos propietaris afectats. Aquests, en no tenir clara la viabilitat econòmica del propi producte i/o sobre la viabilitat de la pròpia explotació agrària, no poden subscriure l'operació de transformació. D'aquesta manera, els grans projectes es veuen abocats a un canvi de perspectiva i a prendre en compte la transformació de les estructures de producció.

Gràfic 14. Xarxa hidrogràfica, aprofitaments i projectes de transformació en regadiu.

2.5. La modernització sempre insuficient de les estructures del camp.

La saturació dels mercats agraris i la transformació tècnico-econòmica de la producció agrària tenen, de fa anys, unes conseqüències nefastes per a la societat; la pèrdua de llocs de treball i l'abandonament de les explotacions. El Baix Ebre i Montsià junts passaven dels 14.460 als 8.955 ocupats agraris entre 1975 i 1991, mentre Ribera d'Ebre, Terra Alta passaven dels 5.685 als 3.163. La davallada a nivell d'empreses agràries ha estat inferior, i el 1989 quedaven 15.697 explotacions al Montsià i Baix Ebre, per 6.949 a la Terra Alta i Ribera d'Ebre.

Si es té en compte que la meitat dels ocupats a l'agricultura supera els 50 anys, que la majoria d'explotacions no arriben a ocupar ni un treballador a temps complert i que un 80 % no arriba a obtenir un milió de pessetes de marge brut (1989), es veu ben clar que l'abandonament ha de ser encara important a mig termini i afectarà més de la meitat dels pagesos actuals. En tot cas, l'abandonament de les explotacions agràries, unit a la mecanització, té com a contrapartida el necessari

augment d'escala i la modernització de les explotacions que queden, les quals en poden sortir més preparades per a competir en un mercat obert. Però, mentre les expectatives del sector vinguin marcades per la davallada del proteccionisme dins la CEE i la competència internacional, no es podrà dir quan s'acabarà la recessió del camp.

A través de compra-vendes o d'arrendaments i parceries, la propietat es va adaptant a l'abandonament de les explotacions agràries. Però les estructures de la propietat del sòl són molt rígides i la manera com es produeixen els canvis no fa sinó accentuar alguns desajustos estructurals, com ara l'esmicolament i dispersió del plànol parcel·lari. Els mateixos codis civils locals, com els cèlebres Costums de Tortosa que no reconeixen la institució de l'hereu, han contribuït força al devessall parcel·lari actual.

La fragmentació del parcel·lari resulta proverbial a les hortes més antigues i intensives i no deixa de ser alarmant als secans si es compara amb el rendiments que s'hi obtenen. La mecanització i aplicació de tècniques modernes a les petites finques es complica o esdevé costosa i els costos de gestió augmenten amb les parcel·les repartides en diversos indrets del territori; de retop se'n ressent també tota la modernització de les infraestructures col·lectives. A part de les compra-vendes i transmissions, les oportunitats més clares de millora del parcel·lari són, sens dubte, les operacions de concentració en el moment de la transformació en regadiu.

Gràfic 15. Grandària econòmica de les explotacions agràries segons la UDE. 1989.

2.6. El llast d'una comercialització agrària deficient.

Sigui com sigui, poc podrà arreglar la millora de les estructures de producció si al mateix temps no millora un altre aspecte substancial; la transformació i comercialització dels productes del camp. Al respecte, l'esforç de la pagesia local ha estat important; 20.102 pagesos s'agrupen en 59 cooperatives de primer grau i 3 de segon, que es troben repartides per la majoria de poblacions i abasten gairebé tots els sectors agraris. Aquestes 62 cooperatives i les altres 133 Societats Agràries de Transformació, no aconsegueixen, però, ben bé allò que caldria esperar d'elles: l'augment del valor afegit del sector, la difusió de noves tecnologies agràries, la dinamització estructural del sector productiu agrari i el paper d'ensenyà comercial dels productes locals.

Les cooperatives del subsector arrosser són les que apleguen una quota més important de producte, pràcticament les tres quartes parts de la producció, i al mateix temps són aquelles que tenen una presència comercial més directa en el sector detallista, fins i tot amb marques pròpies de distribució. El balanç d'aquesta presència comercial no és gaire positiu i la situació, que ve afavorida per les mateixes condicions de l'arròs, resulta una excepció en relació a la resta de sectors. En el sector vinícola i oleícola les cooperatives locals recullen també una quota majoritària de producció, però el seu paper és força pobre a nivell de comercialització i la inèrcia de les cooperatives comporta molts entrebancs a l'hora de renovar marques, varietat i mètodes productius i de transformació.

En creixement a partir dels anys 1960, el sector hortofructícola és aquell on les cooperatives són també més modernes, i on s'aconsegueixen xifres d'exportació importants, relacionades amb els cítrics. Comercialment, però, tant pel que fa a cooperatives com a d'altres tipus de societat, es tracta d'un sector excessivament atomitzat. La implantació d'empreses de conserves o altres productes hortofructícoles transformats és, per altra part, insignificant.

En comparació amb altres àrees productores catalanes, l'agroindústria de les terres de l'Ebre es queda en els activitats anomenades de primera transformació del producte, que són les que tenen una menor contingut tecnològic i ofereixen un menor valor afegit. Al mateix temps, la indústria i el sector en conjunt mostren dèficits simptomàtics, com ara l'escàs desenvolupament de produccions de qualitat, tot i les reglamentacions aprovades. En hortofructicultura hi ha una denominació de qualitat per a les mandamines i clementines, i també hi ha una denominació de qualitat per l'arròs. Per als vins hi ha la denominació d'origen Terra Alta com ha específica, mentre alguns municipis de la Ribera es troben dins la denominació d'origen Tarragona i el mateix s'esdevé amb la denominació d'origen Siurana.

Gràfic 16. La implantació local del cooperativisme agrari.

2.7. De la pesca litoral a l'aqüicultura.

No es pot passar per alt, al costat de les activitats agràries, la pesca, que per aquesta part del Mediterrani disposa d'una plataforma continental força extensa i de la diversitat de medis que recrea la desembocadura de l'Ebre. La pesca litoral a les terres de l'Ebre suma una quinta part de la pesca catalana i es concentra bàsicament en dos

ports, el de Sant Carles de la Ràpita, seguit pel de l'Ametlla. Tres altres instal·lacions molt més petites, les de l'Ampolla, Deltebre i les Cases d'Alcanar, han vist augmentar en els darrers anys el nombre de captures; però aquests ports no arriben a contrapesar el descens continuat de les captures dels dos ports principals.

En definitiva, les captures de peixos, pràcticament tres vegades superiors a les que es donaven a principi dels anys 1960, han tocat sostre en relació al potencial ecològic del golf de Sant Jordi i zones veïnes, de manera que s'imposa un autocontrol de les captures. La pesca de les Terres de l'Ebre té a favor seu el pes econòmic de les transaccions de mol·luscs i crustacis; però això no treu la necessitat d'una reestructuració de la flota.

Davant la davallada o estancament de les captures, l'aqüicultura ha centrat els esforços moderns de desenvolupament del sector pesquer. L'aqüicultura constitueix una pràctica tradicional al Fangar i els Alfacs, i ja en el 1882 el Ministre de Foment encarregà un estudi per establir un centre de piscicultura a l'Encanyissada. Actualment l'activitat més important és la cria tradicional de musclos i ostres, a la qual s'ha afegit la de llagostins i algunes petites piscifactories dedicades a les espècies habituals del lloc, com el llobarro o l'orada, al peix ornamental o als alevins de mugíl·lids per a l'exportació.

Les limitacions ecològiques de la pesca d'altura o litoral fan de l'aqüicultura una activitat amb un bon potencial de creixement i el Centre Nacional d'Aqüicultura, amb seu a Sant Carles de la Ràpita, constitueix una bona base experimental per a recolzar-ne el desenvolupament a les comarques de l'Ebre. Però l'aqüicultura requereix també una sòlida base empresarial per a servir un sector detallista molt atomitzat.

La pesca en aigües continentals presenta, en canvi, un pes molt reduït, que es pot atribuir tant a la disminució dels medis lacunars com a la contaminació de les aigües. La pesca en el riu Ebre és avui marginal, mentre la pesca en els estanys del Delta ha disminuït considerablement, malgrat la pesca de riu presenti una gran singularitat a nivell cultural i culinari, i amagui un gran potencial de desenvolupament. Al respecte, cal recordar l'abundància en el passat d'espècies avui desaparegudes o quasi, com la saboga, les llamprees o l'esturió, del qual s'obtenia el caviar.

3. ENTRE LA BASE INDUSTRIAL I L'ALTERNATIVA DEL TURISME.

A les Terres de l'Ebre l'esforç industrialitzador ve marcat, d'una banda, per iniciatives puntuals d'origen local aparegudes a les poblacions principals, que no han acabat de generar un efecte de bola de neu. Per una altra banda, els recursos autòctons han atret unes poques grans implantacions, que en els darrers anys han anat reduint la seva incidència laboral i econòmica. Tot plegat, la industrialització presenta una incidència molt limitada en aquestes terres i comparteix cartellera amb un motor més nou de creixement econòmic, el turisme.

3.1. El retard i feblesa del procés d'industrialització local.

La transformació industrial de les Terres de l'Ebre ve marcada de bon hora per la marginació d'aquestes comarques del desenvolupament que segueix la resta del país a partir del segle XVIII. Ni l'antiga tradició comercial i marinera, ni l'abundant energia hidràulica, ni les abundants i diverses produccions agràries servien per a que aquestes terres prenguessin part en el comerç amb Amèrica o en els projectes industrials i financers dels segles XVIII o el XIX.

Si les tradicions protoindustrials i la iniciativa locals no donaren peu a que les comarques de l'Ebre s'afegissin a les primeres transformacions industrials del país, es podia esperar que algun dels seus recursos atragués l'interès de capital exterior. De la recerca i explotació de meners de carbó, aquestes comarques se'n beneficiaran més indirectament que directament, a partir del transport del carbó de Mequinença i posteriorment el d'Escatron, que serà l'origen de projectes de transport fluvial per l'Ebre. S'hi interessaren capitals anglesos i francesos, al darrer dels quals es deurà la canalització de l'Ebre des d'Escatron i el canal de la Dreta de l'Ebre.

Del subministrament de carbó i de calç de Faió havia de néixer, també, la implantació industrial més important per molts anys en aquestes terres, la Societat Electroquímica de Flix, fundada el 1897 per capital alemany i avui pertanyent a Erquímia. A les anteriors condicions, en la localització de l'Electroquímica pesà també l'existència de la línia fèrria inaugurada el 1892 i la disponibilitat d'aigua de l'Ebre, un element que seria decisiu per l'altra gran implantació moderna de l'àrea, la Central Nuclear d'Ascó.

En tot cas, els recursos naturals propis no resultaven un atractiu suficient i les Terres de l'Ebre arriben als anys 1960 amb una presència industrial força precària. L'any 1960 un 60% dels actius de la ciutat de Tortosa s'ocupen encara a l'agricultura i només un 15 % a la indústria. Serà aleshores que es produiran algunes novetats significatives, com ara la decisió de crear el polígon industrial del Baix Ebre, que pretenia, d'alguna manera, situar Tortosa en l'òrbita dels "polos de desarrollo" que impulsava l'estat espanyol. Però els efectes immediats d'aquesta decisió no serien comparables amb els d'altres ciutats i la indústria experimentarà una progressió lenta. L'any 1975 l'ocupació industrial se situava entorn els 10.670 llocs de treball entre les quatre comarques, prop d'un 20 % de l'ocupació total.

Gràfic 17. Pes i evolució dels grans sectors d'ocupació per comarques, 1975-1991.

3.2. Un potencial industrial nou vinculat a la implantació de grans empreses.

Malgrat la crisi industrial que a partir del 1977 sacseja l'economia catalana, les Terres de l'Ebre se'n sortiran prou bé i l'activitat industrial augmenta en termes absoluts fins als 14.020 ocupats de 1991. Branques com la confecció i indústries antigues destacades com l'Electromíquica de Flix passaran per crisis importants i hauran de reduir efectius. Però l'afloreament d'iniciatives locals en branques com la fusta o el paper i la implantació d'unitats fabrils d'empreses foranes en contrarestaran abastament els efectes.

Cal dir que les activitats industrials representen avui dia una part petita de l'ocupació total enregistrada a les Terres de l'Ebre, un 26,2 % (1991), si es compara amb el 36,2 % enregistrat en el conjunt de Catalunya. Però, l'activitat industrial apareix com a prou més important si es retreuen les magnituds productives; el valor afegit brut industrial representa un 34,2 % del total, proporció similar a l'enregistrada en el conjunt de Catalunya.

Sigui per la seva productivitat, sigui per la condició d'activitats de base, el sector industrial mereix tota l'atenció, i més si es té en compte la seva dinàmica i el potencial que alberga l'àrea. Partint del teixit industrial existent, la situació de pont entre les àrees industrials de Catalunya i el País Valencià, reforçada per la millora de les infraestructures, la mà d'obra important que encara pot alliberar l'agricultura i l'abundant oferta

de sòl constitueixen un bon punt de partida per a consolidar i créixer l'activitat industrial.

Amb 2.784 ocupats (1991), el ram del metall i l'electrònica és el més important en termes d'ocupació. Però és en el ram de la fusta i en el de l'electricitat, gas i aigua, on la indústria de les Terres de l'Ebre manifesta millor la seva singularitat, el primer amb un gran nombre de petites empreses locals i el segon amb la Central Nuclear d'Ascó. El teixit industrial de les Terres de l'Ebre no s'acaba amb les branques anteriors, sinó que n'abasta d'altres i presenta, en conjunt, una diversitat força remarcable.

En el conjunt de l'ocupació destaca també la branca d'alimentació i begudes, la segona més important d'aquestes terres, que té molt a veure amb els recursos i les iniciatives locals. Aquestes iniciatives rarament han anat, però, més enllà d'allò que és la "primera transformació" de les produccions agràries locals i aquesta constitueix una de les principals limitacions de la branca. Tret d'algun cas molt aïllat, aquesta branca no ha atret tampoc l'interès d'empreses multinacionals.

Després de l'alimentació s'hi troben presents també el paper, la indústria química, els materials de construcció i el tèxtil, que presenten unes condicions estructurals també desiguals. Per cada un d'aquests sectors es compta en general la presència d'empreses foranes més grans al costat de les empreses d'iniciativa local, més petites. Però les iniciatives locals presenten sovint una orientació productiva força diferenciada, com pot ser la fabricació de materials plàstics i colorants especials, en el cas de la química, la de papers per embolcalls o la de prefabricats de la construcció.

El tèxtil mereix un comentari a part, perquè l'activitat se centra exclusivament en la confecció i presenta unes connotacions marcadament rurals. Els tallers de confecció, basats en l'aplicació intensiva de mà d'obra femenina, s'ubiquen a les terres interiors. L'obertura cap als mercats de països que produeixen encara a més baix cost abocà a una forta reestructuració en els anys 1980, que encara no es pot donar del tot per tancada.

Gràfic 18. Pes comarcal dels diversos subsectors industrials. Ocupats 1991.

3.3. En la línia d'un teixit industrial divers i repartit en el territori.

En el rànquing de les principals empreses empleadores de les Terres de l'Ebre hi figuren, simptomàticament, després de la Central Nuclear d'Ascó i per aquest mateix ordre, una fàbrica de cartró de l'Aldea, l'Erquímia de Flix, una metal·lúrgia de Tortosa, la fàbrica de ciments d'Alcanar, un taller de confecció de Falset-la Fatarella, l'escorxador d'aus d'Amposta i una fàbrica de mobles de l'Aldea. A la diversitat productiva d'aquestes indústries grans s'hi afegeix una altra dada rellevant, i és la relativament bona distribució territorial de la indústria, almenys a nivell comarcal. La proporció d'ocupats en les activitats industrials és molt semblant a les quatre comarques, amb la sola excepció de la Ribera d'Ebre, estrictament motivada pel pes de la branca de l'energia (C.N.d'Ascó).

Per davall de l'escala comarcal es constata, en tot cas, una presència industrial bastant més desigual segons els centres o "sistemes urbans", que s'acompanya d'una especialització important en determinades branques. Així, localitats marcadament industrials com la Sénia i Ulldecona presenten una forta especialització en la petita indústria del moble, i l'altra àrea bàsicament industrial de Flix i municipis veïns, viu pendent d'Erquímia i la C.N.d'Ascó. Amb una ocupació industrial similar a la mitjana general, Tortosa s'especialitza en el metall i l'alimentació, Gandesa en el paper i la confecció i Móra d'Ebre i Amposta presenten una major diversitat. Mentre, altres municipis costaners veïns presenten un nivell d'ocupació industrial feble basat en la producció de ciment i empreses del ram del metall.

En conjunt, les petites empreses industrials de menys de 50 treballadors representen les dues tercers parts de l'ocupació industrial de les Terres de l'Ebre i constitueixen, doncs, l'esperança industrial més important d'aquestes terres. La diversitat i renovació de les iniciatives locals, sobre la base de l'activitat familiar, n'és la garantia de continuïtat i creixement. Mentre, els reptes principals, com en qualsevol d'aquestes empreses, es troben en el finançament, l'adquisició d'un bon nivell tecnològic i aconseguir també una major grandària productiva que permeti de consolidar posicions en els mercats i assumir, fins i tot, posicions exportadores.

A part la promoció de les petites empreses locals, la captació d'empreses foranes d'un cert volum, tot aprofitant la situació estratègica en el corredor de l'Ebre, continua sent un objectiu important, per bé que les característiques d'aquestes indústries no resultin del tot satisfactòries. Així es constata com, més enllà dels grans establiments vinculats a l'estricta explotació dels recursos naturals, que tenen una incidència tendencialment a la baixa en l'ocupació, des de fa uns anys

s'implanta un tipus d'indústries menys intensives en capital i més intensives en mà d'obra. Aquests tipus d'indústries, que només a partir d'una època molt recent comencen a estar representades en el polígon de Campredó, tenen una forta vinculació multinacional, la seva fixació territorial és molt feble i aconsegueixen generalment feines de subcontractació.

Gràfic 19. Les unitats industrials i la seva grandària segons el volum de l'ocupació. 1994.

Gràfic 20. El sòl industrial de promoció pública.

3.4. Sòl i platja entre la costa Daurada i la dels Tarongers.

Si la industrialització de les terres de l'Ebre ha estat morosa, la implantació del turisme no ha estat gaire més reeixida. En principi, aquestes terres podien semblar destinades a acollir el turisme massiu que ha omplert tota la costa mediterrània. Urbanitzacions i hotels han acabat arribant, però ho han fet més aviat amb retard i en comptagotes.

L'any 1957 comença a bellugar-se l'hostaleria costanera, fins aleshores inexistent; en aquesta data apareixen dos centres hotelers, que de manera simptomàtica es localitzen en les dues àrees destacades del turisme costaner, l'Ametlla i les Cases d'Alcanar. Actualment la concentració de l'oferta hotelera en el corredor mediterrani resulta aclaparant i és en aquest corredor, també, on es concentra l'oferta de major nivell. Però, en conjunt, l'oferta hotelera actual correspon als segments de mercat més baixos, sobretot si es compara amb la de la resta del país. 54 dels 75 establiments existents en el conjunt de les Terres de l'Ebre (1994) es troben en la categoria de pensions, per bé que aquestes pensions sumen només una tercera part de les 3.566 places hoteleres existents.

Seguint la dinàmica general de la costa catalana, el turisme provocà des dels anys 1960 un procés urbanitzador que s'escampa per tota la franja litoral, de l'Ampolla cap al nord i de Sant Carles de la Ràpita cap al sud. Als dos principals municipis costaners de la part nord, l'Ampolla i l'Ametlla de Mar, és on el creixement turístic ha estat més important; el sòl urbà hi ateny actualment unes 750 hectàrees i l'oferta de segona residència s'aproxima als 6.000 habitatges (1991). L'accidentament del litoral d'aquests dos municipis ha fet que algunes parts de la costa romanguin estèrils a la urbanització. Mentre, la baixa qualitat

agronòmica del sòl ha facilitat l'extensió de la urbanització cap a l'interior.

Des de la franja de voramar les mirades es giren progressivament cap a la plana interior on l'extensió de la urbanització és ja un fet a la part nord, pels terrenys inhòspits de Sant Jordi d'Alfama. En tota la franja nord del litoral el planejament dels municipis de l'Ampolla i l'Ametlla suma 710 hectàrees de sòl residencial programat amb un potencial de 7.352 habitatges, als quals s'han d'afegir 99 hectàrees i 848 habitatges de la part costanera del municipi del Perelló. Més enllà d'aquests creixements les especulacions sobre nous projectes apunten ben a l'interior, fins al mateix Pla del Burgar, fet que planteja interrogants ambientals i de viabilitat econòmica.

Als dos municipis que integren les platges de més al sud, Sant Carles de la Ràpita i Alcanar, el sòl urbà suma unes 504 hectàrees i els apartaments o segones residències es poden avaluar en unes 4.700. En aquesta part el creixement hi ha estat menys important i ha topat amb la limitació de la planta cimentera del Montsià, que disposa de port comercial propi. En apropar-se al país valencià les platges perden, per altra part, qualitat i la presència del conreu intensiu de tarongers encareix també notablement les possibles operacions urbanitzadores.

En conjunt, les Terres de l'Ebre tenen una llarga extensió de costa; 156,1 quilòmetres, que representen un 26% de la costa catalana. Però la majoria d'aquesta costa correspon al delta de l'Ebre, un espai que no ha plagut gaire al típic i tòpic turista estiuenc. Les aigües tèrboles associades a la desembocadura de l'Ebre, els mosquits provinents dels estanys o arrossars i la mateixa abundància de lliris a les sorres no han satisfet al turista de sol i platja, que ha desertat del Delta. Els plans d'urbanitzacions a les platges del delta s'han quedat a mig camí i només en resta el testimoni de dues urbanitzacions mig desembastades.

La poca "hospitalitat" turística del delta ha creat, per altra part, una esquizofrènia de difícil solució en el turisme de platja local. El nord, de l'Ampolla fins a Vandellòs, sense prou entitat espacial, s'havia d'afegir a la bandera promocional de la Costa Daurada, que té els seus centres característics més al nord, entorn Salou i Cambrils. Mentre, el sud de Sant Carles a Alcanar, encara més minvat com a espai litoral ha hagut de fer valer la seva proximitat a les platges planeres de l'anomenada Costa dels Tarongers, que s'estenen fins Peníscola, passant per Vinaròs i Benicarló.

En tot cas, la realitat i els projectes de la costa sud, malgrat algunes millores urbanístiques importants, es queden ben enrera de la costa nord. Només cal afegir a les dades apuntades abans les referides a les diverses infraestructures que acompanyen el desenvolupament turístic. Al sud els ports de les Cases d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita sumen 556 amarradors esportius (1991), mentre al nord 4 ports en sumen 1.176. També resulta significativa la presència d'un sol camp de golf, el de Sant Jordi d'Alfama, i l'absència de parcs aquàtics.

En adreçar les seves forces naturals contra el turisme de sol i platja, el delta de l'Ebre malbaratava una de les oportunitats més clares de desenvolupament econòmic d'aquestes comarques. Però aquest fracàs molt probablement porti com a llavor una de les possibilitats de futur turístic també més evident; el d'un delta que conserva bona part del seus referents culturals. Un delta pràcticament estalvi de la voracitat constructiva de la costa i amb un segell de primera marca com el que dóna el Parc Natural declarat el 1983, constitueix un potencial de primera magnitud cara al nou turista més cultural i format que s'albira en els pròxims anys i pot esdevenir, fins i tot, una base per a recuperar i transformar el turisme de "sol i platja".

Sense pretendre una massificació que malbarataria el recurs, la promoció turística del delta es troba, en tot cas, per fer i va unida, per altra part, a la potenciació del riu Ebre. El port de Deltebre, amb ubicació prevista en el Pla Director, constitueix una iniciativa decisiva en aquest sentit, mentre la recuperació del canal de navegació de Carles III entre Amposta i Sant Carles de la Ràpita constitueix una iniciativa complementària de realització més hipotètica. En qualsevol cas, aquestes i altres infraestructures s'haurien de circumscriure estrictament a les determinacions derivades del seu impacte ambiental.

Gràfic 21. Estoc d'habitatge i pes de la segona residència.

Gràfic 22. Recursos turístics destacats de les Terres de l'Ebre.

3.5. Dificultats d'una alternativa turística per al país interior

Els projectes turístics en el delta no poden fer oblidar que el riu Ebre constitueix també la porta gran que obre pas a les terres interiors. Avui dia la navegabilitat del riu Ebre fins a Tortosa ofereix la primera clau que dóna pas al coneixement dels valors paisatgístics i culturals dels principals centres interiors, Amposta i Tortosa. La futura navegabilitat fins Riba-roja, obre la possibilitat, per la seva banda, d'una descoberta

singular de tot el rera país, amb fites destacades com Miravet i el seu castell dels templers.

Amb l'obertura del riu Ebre a la navegació es pot obrir una porta per a que el turista de platja arribi a l'interior; però difícilment les terres interiors podran fer el salt cap a un turisme massiu. Els recursos del país interior tenen un potencial d'atracció limitat en el context que es mou el turisme actual i no s'albira cap element susceptible de desencadenar un turisme de masses. Per altra part, tampoc és aquesta l'alternativa que millor s'escau en els país semi-àrid i rural interior, on els esforços s'han de concentrar, d'entrada, en la promoció d'uns recursos turístics pràcticament verges.

Per a les poblacions allunyades de la costa i, en particular, les de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta el turisme constitueix una alternativa important davant de la disminució de les rendes i l'ocupació agràries i davant el potencial de creixement limitat de la indústria. En consonància amb els recursos locals, aquest turisme, que avui és incipient, revesteix les característiques de l'anomenat turisme rural i parteix de l'equilibri i complementació amb les activitats agràries, artesanals o industrials i la salvaguarda del medi natural.

A l'interior també, com en el cas del Delta, els espais naturals constitueixen un element de referència i d'atracció important. El Pla d'Espais d'Interès Natural assenyala les fites de més valor; però manca algun "espai protegit" específic que serveixi de bandera per al país interior. Els Ports de Tortosa reuneixen les millors condicions per a jugar aquest paper; però la seva poca accessibilitat des del rera país en limita l'impacte econòmic sobre l'àrea més necessitada.

Els atractius culturals són l'altra carta important a jugar pel turisme rural, i dins d'aquesta carta intervenen productes de característiques molt diferents. S'hi inclouen des d'elements convencionals com el patrimoni monumental, dins el qual cal tenir ben presents els cellers modernistes, fins a les manifestacions de la cultura tradicional, que conté produccions agrícoles i artesanals notables, passant per una oferta de restauració singular i de qualitat i per elements tan eteris com poden ser els records de la batalla de l'Ebre esdevinguda durant la Guerra Civil.

Al cap i a la fi, la freqüentació turística de l'interior tampoc és nova i alguns referents turístics recorden com allò que havia estat motiu d'interès en el passat, s'acabà perdent en un determinat moment. Es el cas, per exemple, de la Mare de Déu de la Fontcalda i és el cas, també,

del balneari de l'ex-convent del Cardó, que fou inaugurat el 1886 i era freqüentat per força estiuejants.

Tots aquests possibles recursos existents requereixen un esforç, primer d'adequació i, després, de promoció, i dins d'aquests esforços no s'ha de descartar la creació d'elements completament nous d'atracció en sintonia amb les característiques de les comarques interiors. La diversitat i complementaritat dels productes constitueix, per altra part, un element important d'atracció per una àrea on aquests recursos no són molt destacats i costa de confeccionar una carta d'itineraris atractiva.

L'oferta d'allotjaments turístics tampoc resulta, per altra part, prou atractiva o suficient. A la Ribera d'Ebre les 232 places hoteleres existents corresponen a la categoria de pensions i a la Terra Alta de les 227 existents, 144 corresponen a dos hotels. L'oferta de residències casa de pagès apareix el 1992 i arriba a 4, mentre els càmpings són inexistent.

En el marc del potencial turístic interior no cal oblidar que Tortosa constitueix la porta del país interior i és el centre que pot arribar a oferir els productes més diversos i variats de la cultura urbana, com ara espais i manifestacions culturals d'una certa notorietat. Només Tortosa ofereix, per altra part, un centre històric i uns equipaments turístics d'un cert gruix, que podrien ser objecte d'una millora important.

A més a més, la mirada cap al país interior resulta a hores d'ara obligada pel mateix municipi de Tortosa, després de perdre tots els seus nuclis agregats del delta. Precisament, des d'aquest municipi comencen a partir propostes de promoció d'una certa volada, com ara la ruta del Tres Reis proposada junt amb Alcanyís i Morella, que poden significar una alenada per les terres interiors.

Gràfic 23. Pes comarcal dels diversos subsectors en l'àmbit dels serveis. Ocupats 1991.

Gràfic 24. Distribució territorial de l'oferta hotelera.

4. FEBLE DESENVOLUPAMENT URBÀ I POLICENTRALITATS

A les Terres de l'Ebre la debilitat de la industrialització i l'estancament de les estructures agràries van aparellades a un menor desenvolupament dels trets urbans, si es compara amb la resta del país. Els nuclis amb vocació de centralitat conserven una component rural important. La capital regional vocacional, Tortosa, no acaba d'imposar la seva figura i els centres comarcals tampoc tenen un gran poder d'atracció.

4.1. El desenvolupament d'una nova àrea central a recer del corredor mediterrani.

Marcades decisivament pel seu allunyament dels centres urbano-industrials del país, les comarques de l'Ebre s'han incorporat amb retard a la industrialització i això ha marcat profundament les seves estructures urbanes. La mateixa ciutat que era destinada històricament a ser el centre d'aquestes comarques, Tortosa, s'ha quedat a mig camí en la seva trajectòria de capitalitat.

La ciutat de Tortosa arriba pròpiament amb 15.654 habitants al 1860 si se sumen la ciutat i els ravals immediats, tot i que pels habitants del seu extens terme municipal, 24.702, era prou més important. Per aquesta població Tortosa era el tercer municipi més gran de Catalunya, després de Barcelona i Reus, qualitat que conservarà fins al cens de 1887, quan és superada per Tarragona. En aquesta segona meitat del segle XIX, quan les altres ciutats del Principat continuen creixent i enderroquen les seves muralles, Tortosa ciutat viurà un procés d'estancament o fins i tot recessió que arriba fins pràcticament els anys 1950. Després la ciutat experimentarà el salt "desenrotllista" dels anys 1960 i 1970, però sense la força d'altres capitals, i a partir del 1970 torna a estancar-se fins arribar als 22.900 habitants de 1991.

L'anquilosament de Tortosa contrasta amb l'augment d'altres centres, en particular Amposta, que a mitjan del XIX eren un petit poble rural. Dels 2.751 habitants de 1860, Amposta ha passat a través d'un augment constant als 11.398 habitants de 1950, per arribar als 15.321 el 1991. El mateix pas l'ha seguit de prop la tercera població actual de les terres de l'Ebre, Sant Carles de la Ràpita, que dels 2.429 habitants de 1860 passava als 10.752 de 1991.

Aquests creixements urbans podrien fer pensar en un procés d'industrialització; però això no serà ben bé així; la seva base és, sobretot, agrícola i cal buscar-la en l'impuls econòmic que comporta la transformació agrària del delta, en contrast amb l'estancament agrari de l'interior. No solament els centres avui més importants, sinó també les poblacions rurals són els testimonis d'aquests canvis, en els quals han sortit perjudicades les comarques interiors.

Per altra part, el fet que les principals infraestructures del corredor mediterrani, primer la carretera nacional, després l'autopista i ara el tren d'alta velocitat, s'allunyin del nucli tortosí ha perjudicat, sens dubte, la centralitat tradicional tortosina i ha impulsat un eix de creixement alternatiu més pròxim a la costa. A partir d'aquest eix i a partir del creixement de la ciutat de Tortosa cap aquest eix, comença a dibuixar-se un continu urbà que pren força de centralitat de totes aquestes comarques. Es tracta d'una mena d'estrella de tres puntes amb vèrtex a l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i Tortosa, amb una posició estratègica central compartida entre Amposta i l'Aldea. En aquesta estrella es concentren actualment 57.984 habitants, un 37 % de la població total de les terres de l'Ebre.

Portar per damunt els 100.000 habitants la població d'aquesta estrella reforçaria, sens dubte, la centralitat urbana de l'àrea i reforçaria també la identitat i les reivindicacions regionals. El desenvolupament normal dels serveis i els conseqüents desplaçament urbans dins les Terres de l'Ebre portaran, sens dubte, cap aquesta direcció. Però es fa difícil atènyer aquest objectiu sense una atracció de població exterior via determinats projectes turístics singulars i via grans establiments industrials.

Seguint la N-340, aquesta estrella central aconsegueix fer la unió entre els altres dos continus urbans fonamentals de l'àrea, aquests de caràcter bàsicament temporer i turístic. Pel nord es tracta del reguitzell d'urbanitzacions que van de l'Ampolla fins a la Central Nuclear de Vandellòs, lloc on es trenca la seva continuïtat cap a les comarques del camp. Pel sud es tracta del mateix cas; urbanitzacions que van de Sant Carles de la Ràpita a les Cases d'Alcanar i es prolonguen sense solució de continuïtat cap a Vinaròs i Peníscola.

Gràfic 25. Poblament i creixement demogràfic recent.

4.2. Les capitals discutides; policentralitat urbana, centres rurals i contrapesos.

La proporció d'habitants que dona el conglomerat urbà central de les Terres de l'Ebre resulta, però, limitada si es compara amb les relacions habituals de grandària que guarda una ciutat-centre comarcal amb la resta de poblacions. En definitiva, les comarques de l'Ebre presenten en general una tipologia històrica de poblament en nuclis relativament grans i allunyats, que es tradueix actualment en uns centres poblacionals importants que gaudeixen d'una forta vitalitat. Cinc poblacions que no són caps de comarca, Alcanar, Roquetes, Deltebre, Ulldecona i Flix tenen, per exemple, entre 5.000 i 10.000, bastants més que Gandesa i Móra. Nou poblacions més, algunes d'elles interiors, tenen entre 2.000 i 5.000 habitants.

La base econòmica de moltes d'aquestes poblacions més grans continua essent agrària, però incorpora, cada cop més, noves activitats. Tant per això, com pel fet que s'hi pot trobar una oferta comercial i de serveis relativament variada, aquestes poblacions donen una base urbana policèntrica força sòlida a les terres de l'Ebre.

Sigui perquè existeixen uns centres relativament grans ben equipats, sigui perquè la transformació industrial i urbana d'aquestes comarques és incipient, les relacions econòmiques i humanes entre els nuclis de població són molt menys importants que en altres indrets de Catalunya, i ho és també l'atracció exercida per les capitalitats. En donen una bona idea els desplaçaments per motiu de treball o estudis en tant que indicadors quantitius més fidels disponibles.

La jerarquia urbana de les Terres de l'Ebre es troba ben lluny de les diferències de grandària típiques d'una regió industrial. No és estrany, doncs, que els fluxes de mobilitat es mantinguin relativament febles o s'entrecreuin sense unes relacions de dependència evidents entre centralitats. Tampoc és estrany que les funcions de capitalitat siguin periòdicament posades en dubte, quan es tracta d'ubicar serveis o de tirar endavant qualsevol proposta comuna.

Lluny d'unes rivalitats infructuoses que fàcilment aboquen a postures de campanar, el plantejament del desenvolupament urbà i econòmic de les terres de l'Ebre haurà de prendre més aviat com a base les complementaritats i el policentrisme entre els centres actuals. Passades les oportunitats d'un model de creixement industrial polaritzat, com el que podia ser vigent en el moment de la implantació del polígon industrial de Campredó, la societat actual de serveis es decanta

clarament cap a un model de creixement urbà plurinuclear i en certa manera difús.

Gràfic 26. L'estructura urbana de les Terres de l'Ebre. Centralitats i àrees d'influència.

4.3. El creixement i la modernització urbanes de Tortosa.

Si en algun moment històric les terres de l'Ebre han tingut uns lligams forts d'identificació, aquest ha coincidit amb la puixança de la capitalitat històrica, Tortosa. La ciutat, que endinsa les seves arrels en l'època romana i té ja la seu episcopal documentada l'any 516, viurà el seus millors moments en època àrab i medieval, com ha quedat reflectit en el centre històric de la població, i Tortosa serà la quarta ciutat del Principat fins a les portes del segle XX.

Fins després de la Guerra Civil no es desenvolupa plenament l'Eixampla urbà, que s'orienta cap al sud de la ciutat per encaixar l'estació ferroviària. La malla octogonal d'aquesta eixampla centra el creixement del nucli urbà fins avui dia, després de superar la barrera ferroviària i arribar a la fita del nou pont del Mil·lenari. Mentre, a la marge dreta de l'Ebre, el barri de Ferreries experimentarà modernament un fort creixement residencial en direcció a Roquetes.

Tant com el creixement en taca d'oli a partir del nucli primitiu, l'evolució urbana de Tortosa s'ha de comprendre a partir de la fragmentació del poblament. El municipi de Tortosa inicial presenta un bon nombre d'assentaments que segueixen la seva pròpia evolució i recolliran un part significativa del creixement demogràfic. El creixement modern de la ciutat donarà origen, encara, a nous assentaments, aquests de característiques suburbanes, com Sant Josep de la Muntanya o Mig Camí.

La variant urbana aconseguida amb el nou traçat de l'Eix Occidental obre noves possibilitats d'integració entre el centre urbà i els seus pobles-barri i una nova dimensió per a consolidar la capitalitat regional, que avui recolza llargament sobre l'oferta comercial i de serveis i els equipaments públics. Dins d'aquests destaquen els sanitaris, amb l'hospital Verge de la Cinta de la xarxa pública, i els equipaments universitaris, amb la seu de la Universitat a Distància creada el 1973, dues Escoles Universitàries i el projecte de la Universitat Internacional.

Per acollir el creixement propi i les funcions centrals, el sòl municipal qualificat d'urbà arriba a les 691,8 hectàrees, susceptibles d'acollir un creixement residencial encara significatiu. Aquestes hectàrees són regulades a través d'un Pla General aprovat el 1992, que preveu, a més a més, un creixement de 49,9 hectàrees en sòl urbanitzable programat i de 400,2 en no programat.

Gràfic 27. L'expansió urbana històrica de Tortosa i Amposta.

Gràfic 28. El planejament actual en el triangle Tortosa-Aldea-Amposta (Refós de planejament).

4.4. Els centres del corredor mediterrani; Amposta i Sant Carles de la Ràpita.

Amposta creix a partir del minúscul recinte emmurallat medieval que dominava el riu des d'un punt estratègic de la plana diluvial. Deixant de banda els petits ravals de Sant Josep i el Grau, la ciutat es farà gran a partir del 1915 coincidint amb la inauguració del pont penjant sobre l'Ebre de la carretera Barcelona-València. Repenjant-se sobre el traçat radial de les carreteres a Tortosa, Santa Bàrbara, Sant Carles, l'Enveja i el canal de Navegació, l'eixampla urbà segueix fins els anys 1960 dues trames; una de gra més gruixut i rectangular al nord i una altra més quadrada i de dimensions reduïdes al sud.

El creixement urbà modern d'Amposta ve marcat, per altra part, per les noves infraestructures; la construcció de l'autopista A-7 a ponent i el desviament de la N-340 del centre urbà cap a llevant, amb la construcció del nou pont inaugurat el 1968. Les dues infraestructures paral·leles seran unides més recentment per la nova variant que orienta les noves instal·lacions industrials i assenyala, d'alguna manera, les fites de l'expansió urbana. En conjunt, els creixements en el sòl urbanitzable programat previstos pel Pla General de la població sumen 27 hectàrees industrials i 37 residencials, a partir de les 187 hectàrees de sòl urbà.

La dinàmica de creixement urbà d'Amposta té el suport inqüestionable del creixement demogràfic més positiu de les Terres de l'Ebre dels darrers decennis. Però té, sobretot, el suport d'una dinàmica industrial i terciària que és la clau d'aquest creixement i que s'ha vist reforçada amb les infraestructures construïdes a l'entorn de la població. En aquest sentit, Amposta fa valer la seva posició central dins el corredor mediterrani i juga la carta de l'expansió dels serveis, que troben una expressió clara en les dues grans superfícies comercials que s'hi han implantat i en la

competència que planteja a Tortosa en diversos subsectors comercials i en àmbits com els serveis a les empreses.

Les previsions de creixement en matèria de sòl són bastant més importants a l'altre centre destacat, Sant Carles de la Ràpita, que té una superfície de sòl urbà similar a la d'Amposta i un total de 98 hectàrees de sòl programat, 57 de les quals de sòl industrial. La variant de la N-340 construïda 1 quilòmetre a llevant de la població constitueix el punt de referència d'aquests creixements industrials, per als quals el port comercial no ha representat fins ara un atractiu evident. Mentre, el creixement residencial, que ja ha ocupat tota la franja litoral, ha de buscar també noves àrees de creixement en direcció a la mateixa variant.

Si es deixa de banda el creixement aparellat a la segona residència i els equipaments turístics, Sant Carles de la Ràpita mostra una dinàmica molt feble. La indústria té una presència molt reduïda a la població, que només ha vist aparèixer noves activitats a l'entorn de l'aqüicultura, i en l'àmbit dels serveis la seva influència es limita pràcticament a Alcanar, població prou gran com per autoproveir-se de moltes de les seves necessitats.

Gràfic 29. Pes de les activitats comercials i de serveis privades (Llicències fiscals).

4.5. El dinamisme de les poblacions grans de les comarques litorals.

Tal com s'ha apuntat, la presència de nuclis importants a les planes litorals no s'acaba amb Tortosa, Amposta o Sant Carles de la Ràpita. Al seu costat apareixen poblacions diferenciades amb un volum important de població i activitat i, allò que és encara més remarcable en algun cas, poblacions que donen origen a uns mercats de treball i unes àrees d'influència econòmica força autònomes i diferenciades de les dels tres centres anteriors.

La Cava (Deltebre), la Sénia, Ulldecona, Alcanar o Santa Bàrbara constitueixen centres per damunt els 3.000 habitants que tenen una dinàmica econòmica molt autònoma basada en l'activitat industrial o en l'agricultura. Per la seva mateixa grandària, aquestes poblacions tenen un nivell d'equipament comercial i de serveis important i força autosuficient. Mentre, la seva dotació a nivell d'equipaments públics resulta també important; per bé que els equipaments culturals hi

presentin encara algunes mancances. Eventualment algun nucli veí més petit se serveix d'aquesta oferta.

El cas del Perelló i l'Ametlla de Mar és molt semblant als anteriors; les dues són poblacions grans amb una oferta àmplia de serveis. La seva particularitat és la presència important dels serveis vinculats amb el sector turístic, sobretot en el cas de l'Ametlla. Aquesta particularitat i l'extensió residencial costanera fan que apareguin fenòmens de continu urbà i centralitat difusa amb els quals s'emparenta també el municipi de l'Ampolla.

No gaire lluny del litoral encara es trobarien altres nuclis destacats, com Camarles i Roquetes, que tenen una grandària i una oferta de serveis important i comparable en alguns aspectes amb la dels centres esmentats abans. Però aquestes poblacions presenten ja un grau de relació laboral i comercial molt intensa amb Tortosa, que en el cas de Roquetes resulta particularment intens i equiparable amb la dels diversos ravals de la ciutat.

Exceptuats els casos anteriors i el del municipi de poblament relativament escampat de l'Aldea, la població dels municipis de les comarques litorals cau per davall el miler d'habitants i la seva dinàmica és notòriament rural. Només Alfara de Carles o Freginals, que no arriben als 500 habitants presenten una situació més precària a nivell de serveis públics o privats, mentre el conjunt manté un nivell d'equipament bàsic força satisfactori. Això no treu que la recessió demogràfica hi sigui general i adquireixi particularment importància en els municipis que o bé no s'han pogut transformar cap a una rica agricultura de regadiu, o bé disposen d'un territori regable molt reduït. Aquestes poblacions mostren una evolució molt similar a la de les poblacions rurals característiques de les comarques interiors.

Gràfic 30. Els equipaments educatius i sanitaris municipals.

4.6. La precària trama urbana interior i la recessió dels nuclis rurals.

En el rerapaís l'evolució urbana ha estat particularment negativa i centres que podien aspirar a exercir una capitalitat local s'han quedat amb un volum demogràfic força migrat; 2.591 habitants Gandesa el 1991 per 2.746 el 1860, i 4.425 i 3.836 habitants en el mateixos anys per Móra. A l'entorn d'aquests dos centres s'han constituït mercats de treball i àrees d'influència comercial i econòmica en general; però la seva

capacitat d'atracció, particularment pel que fa a Gandesa, resulta força limitada. Els desplaçaments per motius laborals dels pobles veïns cap aquests centres són molt reduïts i molts d'aquests pobles prefereixen anar a comprar a Tortosa o Reus, on troben una oferta molt més àmplia i variada.

La localització de determinats serveis públics ajuda a projectar les centralitats de Gandesa i Móra d'Ebre. Però la demanda demogràfica existent en el seu àmbit d'influència tampoc permet la multiplicació de molts serveis; el jutjat de primera instància es troba a Gandesa, l'Escola de Capacitació Agrària s'ha instal·lat també a Gandesa i l'hospital comarcal a Móra. I, allò que és més important; els comerços i serveis privats en general no segueixen gaire de prop la consolidació d'una centralitat urbana.

La dinàmica de Gandesa depèn encara força de l'agricultura i la de Móra de la indústria i, en aquest sentit, poc es diferencien d'altres poblacions una mica grans de les mateixes comarques que no han estat propugnades a la plaça de capitalitat comarcal. A la Ribera d'Ebre mateix, l'activitat industrial de Flix i d'Ascó crea un mercat de treball molt més important a nivell de població que el de Móra d'Ebre, per bé que a nivell de serveis cada poble tendeix a satisfer-se les seves necessitats. Mentre, a la Terra Alta, les poblacions occidentals no mantenen pràcticament relacions laborals amb cap centre i l'Horta de Sant Joan arriba a constituir fins i tot una petita àrea de mercat.

Com a signe conculent de la feble dinàmica de tots aquests nuclis amb uns atributs urbans incipients, només cal veure com, tret de Móra d'Ebre, tots presenten una evolució demogràfica negativa, almenys en els últims decennis. Aquests centres tampoc han arribat a trencar la tendència recessiva de la població comarcal, ni a posar fre a la important emigració que experimentaven els pobles més petits. La dinàmica econòmica i social de les comarques interiors apareix, en conjunt, com una dinàmica més pròpia de poblacions rurals que no cap cosa que recordi un nucli urbà.

Malgrat la recessió demogràfica experimentada per les poblacions interiors, cap d'elles ha arribat als processos de descomposició social que es produeixen, per exemple, al Pirineu o, sense anar més lluny, al veí Priorat. Els pobles de les comarques de l'Ebre conserven la seva botiga, els seus serveis municipals, els seus actes socials i conserven també, en particular, la seva escola i el seu metge. Res permet de donar, però, aquesta situació per definitiva; les petites poblacions com Prat de Comte, Caseres, Alfara de Carles, Freginals, la Palma d'Ebre o la Pobla

de Massaluga, que no arriben als 600 habitants, van perdre població i la continuïtat dels pocs serveis que disposen comença a estar compromesa.

Els equipaments sanitaris, socials, culturals i esportius presenten un ventall més reduït a les poblacions més petites. Gairebé tots els pobles tenen el seu camp de futbol, la seva piscina i la pista poliesportiva; però en els més petits comença a notar-se la manca d'alguna d'aquestes tres instal·lacions. Més important és el dèficit d'equipaments culturals; entre els quals la majoria de pobles no disposa de biblioteques, ni recintes especialitzats.

Gràfic 31. Els equipaments culturals municipals.

5. LES INFRASTRUCTURES GARANTIA DEL DESENVOLUPAMENT

En un país cohesionat tradicionalment per la proximitat que donava la comunicació fluvial, la represa d'aquesta representa una nova oportunitat històrica. Davant d'aquest mitjà o el tren, la millora dels enllaços per carretera representa, però, l'autèntica garantia per al desenclavament de tot el territori de les terres de l'Ebre, on les distàncies continuen tenint un pes important.

5.1. Canvis en l'oferta portuària i atzucac del transport marítim.

De les possibilitats reals de la infraestructura portuària a les comarques de l'Ebre en dóna fe la història, que mostra com el port o ports de Tortosa seran centres del trànsit de cabotatge fins pràcticament la segona meitat del segle XIX, quan pren el relleu el port dels Alfacs o de Sant Carles de la Ràpita. L'explotació petrolífera provocarà un augment del moviment portuari durant uns anys, però amb l'aturada l'any 1984 caurà radicalment l'activitat del port i se'n veurà afectada fins i tot la dinàmica urbana de la població. A partir d'aleshores es registren només 3 vaixells alguns anys, quan abans se superaven el centenar, i avui dia Sant Carles és el darrer dels ports comercials pel volum de mercaderies comercialitzades, després de Barcelona, Tarragona, Vilanova i la Geltrú, Palamós i Sant Feliu de Guíxols, i després, fins i tot, del mateix port industrial de la cimentera d'Alcanar, que serveix exclusivament per al proveïment i exportació de l'empresa.

Amb un calat de 6 metres en l'avantport i la bocana, i calat inferior en alguns dels 2.331 metres de molls comercials, el port de Sant Carles presenta limitacions per a l'accés de vaixells grans. En el seu moment es demanà l'estudi d'un canal de dragat per al port que permetés l'entrada de vaixells de major calat; però les condicions comercials actuals ho fan econòmicament poc viable. En aquestes circumstàncies de poc serveix que la superfície d'aigua arrecerada i la superfície de servei de port, de 107 i 24 hectàrees respectivament, destaquen com la més important després dels ports de Barcelona i Tarragona.

En allò que destaca el port de Sant Carles de la Ràpita és, en tot cas, en la pesca, per a la qual Sant Carles figura pel pes de les captures i el nombre d'embarcacions, prop de dues-centes, entre els principals ports de Catalunya, al costat dels de Tarragona i Barcelona. Al costat dels

altres ports pesquers de les Terres de l'Ebre és el port que disposa també d'unes instal·lacions més grans de casetes de pesca, llotja, emmagatzematge i preparació i envasament.

Sigui com sigui, la pesca és una activitat que, tal com s'ha assenyalat, es troba estancada o en decaïment. Els ports de les Terres de l'Ebre es giren cada cop més cap a la funció esportiva i aquesta és l'única funció d'alguns d'ells. Aquesta funció obliga a un replantejament dels serveis i les infraestructures portuàries, que en els darrers anys han experimentat un procés de modernització important.

Gràfic 32. Instal·lacions portuàries litorals i projecte de navegabilitat del riu Ebre.

5.2. El potencial de les infraestructures del corredor mediterrani.

En paral·lel al cabotatge, la via històrica que ha constituït la principal comunicació de les comarques de l'Ebre amb l'exterior és la que segueix a grans trets la costa. El traçat d'aquesta via es corresponia, des d'època ibèrica i fins a mitjan del segle XIX, gairebé amb el curs de l'actual autopista A-7. Dos són els llocs de pas destacats de la ruta històrica; el coll de Balaguer pel nord i la plana d'Ulldecona pel sud. Pel nord el pas del coll resulta obligat per les vies de comunicació àmplies i només ha estat esquivat pel tren. En canvi, pel sud, la carretera reial (N-340) optà a mitjan del XIX pel pas per la costa i Sant Carles de la Ràpita, i encara queda una tercera via de pas possible, a través la gran plana interior de la Galera-la Sénia.

Les diferències de traç de les comunicacions modernes en relació a la via València-Barcelona històrica provenen, en tot cas, d'un punt de divergència fonamental; el pas o no per la capital, Tortosa. El camí històric efectuava el retomb per Tortosa, on l'encreuament de l'Ebre estava assegurat per un pont de barques. I la línia ferroviària Barcelona-València acabà fent també un retomb i passant el 1866 per les portes de Tortosa, després d'haver restat un temps parada l'execució per si es feia el pas del riu per Vinallop.

El retomb de la línia ferroviària que aconseguiren els notables de Tortosa a mitjan del XIX de poc servirà, però, en un futur immediat, amb la nova línia ràpida Barcelona-València. El traç directe resseguint l'autopista evita el pas per Tortosa i dona un nou valor estratègic a l'àrea de l'Aldea, on s'ubicarà l'única estació en aquestes comarques. Queda per veure fins a quin punt aquesta estació allunyada dels nuclis habitats serà

activa i, en relació amb aquest mateix fet, si serà efectiva l'aturada dels trens d'alta velocitat.

Sigui com sigui, la ubicació de la sortida de l'autopista A-7 i la ubicació de l'estació ferroviària fan de l'entorn de l'Aldea una àrea de gran interès logístic, que es veu reforçada per la seva posició en l'encreuament de l'Eix Occidental (C-230,C-237) i el de la costa (N-340). La operacions de compra i desenvolupament de sòl públic industrial per part de l'Incasol en aquesta àrea apunten cap a l'aprofitament d'aquesta situació. I encara es podria aconseguir de reforçar més aquesta posició amb la localització d'una infraestructura aeroportuària.

Gràfic 33. La intensitat mitjana diària del trànsit a la xarxa viària de les Terres de l'Ebre. 1992-1993.

5.3. La millora de les rutes cap a l'interior de la Vall de l'Ebre.

Tot i la projecció que Tortosa i els centres de l'Ebre, en general, han tingut cap a les terres de l'interior aragonès, la pobresa d'aquestes terres han fet que els fluxos econòmics i humans no passessin de magnituds petites durant les èpoques històriques modernes. Fins i tot quan determinades infraestructures arriben a franquejar els obstacles que imposa el relleu, la seva freqüentació es manté baixa i el seu manteniment presenta greus problemes.

La història del ferrocarril de la Val-de-Zafan, inaugurat el 1942 després d'haver-se iniciat el 1882, es prou coneguda. El ferrocarril acabaria tancant-se el setembre de 1973, després d'haver-se enrunat un túnel i de donar uns resultats d'explotació deficitaris. Avui en queda la traça que deixa oberta la possibilitat de nous usos turístics o noves comunicacions futures entre Tortosa i la Terra Alta i l'Aragó.

La línia Reus-Saragossa per Móra i la Ribera d'Ebre, inaugurada del tot el 1894, és l'única línia ferroviària interior actualment en actiu. La línia, que es troba completament electrificada des de 1980, recull un volum de trànsit important, en particular les mercaderies que recorren entre l'interior i el port de Tarragona. Fins el 1976 fou el lloc principal de pas del trànsit Madrid-Barcelona; però a partir d'aleshores ha estat substituïda per la línia Valls-Lleida. Aquest darrer corredor és l'escollit per l'alta velocitat Barcelona-Madrid, circumstància que pot repercutir negativament en la freqüentació i millora de la línia de Móra.

Avui per avui el tren és l'única possibilitat de seguir el curs del riu Ebre fins a Saragossa. Per arribar-hi per carretera cal fer un retomb pel nord, cap a Lleida, seguint l'anomenat Eix Occidental o Eix de L'Ebre (C-230), i aquesta és la via comunament utilitzada pels qui volen atènyer la desembocadura de l'Ebre des de la Vall de l'Ebre (interior). Les obres efectuades en aquest Eix, que culminen el 1996 amb l'enllaç amb la sortida de l'autopista A-2 per Lleida, han millorat notablement les seves prestacions i han fet molt més pròximes les poblacions de la Ribera d'Ebre, en particular Flix, a la ciutat de Lleida.

A curt i mig termini encara s'ha d'executar alguna obra important per fer completament operacional l'Eix de l'Ebre; la variant de Xerta i, sobretot, la connexió de Tortosa amb l'autopista i la carretera de la costa. Aquesta connexió s'aconsegueix bàsicament per la marge esquerra de l'Ebre, a través de la prevista conversió de la C-237 en autovia; però té també una segona opció prevista en el Pla de Carreteres, a través de la marge dreta, que connecta amb Amposta. A part d'aquestes i altres millores, el futur de l'Eix pot portar a plantejar l'ampliació del viari i la seva conversió en "via preferent", almenys en algunes parts del seu trajecte.

Les comunicacions del litoral amb la vall interior de l'Ebre tenen una altra possibilitat de connexió i és a través de Gandesa, des d'on es pot atènyer Saragossa a través de Casp, per la carretera C-221, o d'Alcanyís, per la N-420. La millora d'aquestes comunicacions resulta important, tant per al posicionament estratègic general de les Terres de l'Ebre, com per al *desenclavament* de les poblacions de la Terra Alta.

Complementàriament a aquestes rutes interiors no es pot deixar d'esmentar aquelles rutes que uneixen l'interior, i més concretament la Ribera d'Ebre, amb la costa sense passar per Tortosa. La via més ben conceptuada oficialment és la carretera N-420, de Móra d'Ebre a Reus passant per Falset, que és de titularitat estatal. Malgrat les inversions que s'hi han efectuat, en caldria de molt més importants per a superar les dificultats orogràfiques del traçat i assolir una bona velocitat de servei. De fet, les comunicacions de la Ribera d'Ebre amb el Camp de Tarragona troben el seu camí més natural i més ràpid a través del coll de Fatxes (la carretera C-233), que permet connectar amb les vies ràpides de la costa per l'Hospitalet de l'Infant.

Gràfic 34. La xarxa ferroviària, línies i estacions.

5.4. Una malla viària per un territori regional més isòtrop.

Els fluxos interregionals o intraregionals de les Terres de l'Ebre passen fonamentalment per les comunicacions viàries fins ara esmentades, que comprenen la xarxa viària bàsica prevista en el Pla de Carreteres aprovat l'any 1985. Però no tots els trajectes motoritzats han de recolzar obligatòriament en aquesta xarxa; la millora general de la xarxa de carreteres fa que es tendeixi cap a relacions més de malla, que permeten dibuixar un territori més isotròpic i favorable al desenvolupament equilibrat. Per això resulten importants les millores de la xarxa viària no considerada bàsica, que, a més d'unir amb la xarxa bàsica i completar-la, interconnecten els nuclis habitats.

Les unitats fisiogràfiques i la localització i pes dels nuclis de població condicionen la formació d'una xarxa viària en malla i determinen que a les Terres de l'Ebre aquesta prengui la forma d'una graella marcada per la direcció SW-NE de la franja costanera i de les serralades prelitorals. En separar la costa de l'interior aquestes serralades imposen, per altra part, un buit important entre una malla costanera, que es desenvolupa, sobretot, al sud del riu Ebre, i la malla del rera país interior.

Per tal que la malla de comunicacions sigui operativa i el territori esdevingui isòtrop s'imposa l'operació de completar aquells lligams de la malla avui inexistents i convertir les vies avui existents en vies amb una velocitat de servei satisfactòria. Aquest objectiu, que podria aparèixer com a econòmicament desmesurat tractant-se d'una xarxa viària local, no resulta tan descabellat a les Terres de l'Ebre per un fet també ben singular: els recursos econòmics que deriven del Pla Penta. Aquest Pla ha permès ja la realització de millores importants en una bona part de la xarxa local, que en molts casos poc té a envejar de la xarxa viària bàsica abans esmentada.

Pel que fa a la continuïtat dels escassos trajectes costa-interior cal esmentar el trajecte del Perelló a Rasquera pel Pla de Burgar i el seu perllongament cap a Miravet i la Fatarella. L'altre eix de la malla que s'escapa a la consideració de via bàsica és el que relliga Xerta amb Prat del Comte, Bot, Batea i es perllonga cap a Nonasp.

En els recorreguts SW-NE de la malla cal incidir en el seu reforçament i l'interès de la seva continuïtat més enllà dels límits de les comarques de les Terres de l'Ebre. La millora i continuïtat del trajecte Gandesa-Horta de Sant Joan-Arnes cap a Vallderoures i Morella apareix, des d'aquest punt de vista una operació important, com ho és també el trajecte Vilalba-Batea-Maella. I pel nord cal incidir en els trajectes que lliguen amb el Priorat: de Flix a la Palma d'Ebre cap a la Bisbal de Falset i

Margalef, de Vinebre a la Torre de l'Espanyol, la Figuera i la Vilella Alta i Baixa o de Garcia cap al Lloar i la vall del riu Siurana.

A les planes costaneres el disseny de la malla viària local no presenta la forma tan regular de l'interior, fet que cal atribuir a la potència de l'eix viari litoral, on busquen d'inserir-se algunes vies, i a la presència, també, d'alguns centres urbans destacats d'on surten vies radials. En resulta l'actual graf viari força embrollat, en el qual alguns dels segments tenen una molt escassa funcionalitat i poden ser obviats. Mentre, com en el cas de l'interior, cal buscar i reforçar la continuïtat de la xarxa viària amb la de les planes veïnes del Baix Maestrat.

Consideració a part mereix la continuïtat de la malla viària en els punts de creuament de l'Ebre susceptibles d'acollir nous ponts; Miravet-Ginestar, Sant Jaume d'Enveja-la Cava, Xerta-Tivenys. Aquí, els avantatges de la construcció d'un pont topen amb l'inconvenient d'un fort impacte ambiental i la supressió d'un mitjà tan singular i atractiu com els actuals passos de barca del riu.

Més enllà de la malla de carreteres que dona servei al conjunt de nuclis de població, ja no es tracta de fer ampliacions de calçada i millores del traçat per millorar l'accessibilitat; sinó d'adaptar les condicions de cada camí a les pròpies funcions i de mantenir els fermes en bones condicions. Així, les rutes turístiques no presenten ni haurien de presentar unes condicions de calçada gaire diferents dels camins rurals que comuniquen el nuclis de població amb les principals partides de cultiu. Hi entren de ple els camins del Delta i hi entren també els camins d'accés als punts d'interès de la muntanya; el Caro, el Santuari de Cardó, la Mare de Déu de la Fontcalda o Llaberia, que són llocs particularment apreciats pels seus valors naturals, de manera que el viari hauria de ser un compendi d'accés respectuós al medi.

Gràfic 35. Esquema de la xarxa viària de les Terres de l'Ebre.

5.5. La transformació del transport públic i el seu manteniment.

La xarxa local de carreteres a les comarques de les Terres de l'Ebre comença a configurar-se durant els anys 1920 per iniciativa de la Diputació Provincial en el mateix moment que s'implanten els serveis regulars de transport de viatgers amb automòbil. Durant molts anys, les carreteres representaran poca cosa per al ciutadà, si no és pels serveis de transport que hi passen i porten viatgers i mercaderies d'un lloc a un altre. Amb la difusió del vehicle privat, aquests serveis han perdut la

seva importància; però continuen assegurant l'activitat econòmica i social.

Fins als 1960 el tren serà el transport destacat d'homes i mercaderies i a partir dels dèficits del transport ferroviari s'entén bona part de la dicotomia que s'ha produït històricament entre les comarques interiors i litorals. Avui i després d'haver disminuït espectacularment el seu pes relatiu en el transport interior, el tren representa, sobretot, una via per a les connexions amb les capitals regionals pròximes que en el futur haurà de veure's reforçada amb les obres que s'efectuen en el corredor mediterrani. Cal tenir present, en tot cas, que en els corredors ferroviaris avui existents, el mediterrani i l'interior, les comarques de l'Ebre constitueixen simplement un lloc de pas i l'activitat de les estacions locals ha de dependre bàsicament de la pròpia iniciativa.

Fora dels dos corredors esmentats, el transport ferroviari ha desaparegut i la mateixa via de tren que relliga Tortosa presenta un futur dubtós davant del nou traçat ferroviari allunyat de la ciutat. En aquest cas, l'actualitat invita a buscar alguna alternativa d'ús local o turístic abans de suprimir la via, almenys per no haver de trobar-se més tard amb projectes com ara el de la Vall de Zafran que resulten molt difícils de dur a terme pel deteriorament de les infraestructures. Fins i tot trajectes que en el seu moment es deixaren morir, com el carrilet de Tortosa a la Cava per Amposta (1926-1967), podrien tenir avui dia un interès per als transports locals o per atreure el turisme.

Sigui com sigui, l'essencial del transport de viatgers es fa avui en vehicle privat, per bé que els índex de motorització de les comarques de l'Ebre siguin dels més baixos de Catalunya; 290 turismes per 1000 habitants a les Terres de l'Ebre davant els 367 de Catalunya (1991). Quan no és en turisme es viatja en autobús, tot aprofitant la relativament espessa xarxa que relliga totes les poblacions amb els centres principals i amb l'exterior. De les 49 línies d'autobús recensades, 22 tenen com a punt d'origen o destí Tortosa, que ocupa, doncs, una posició central dins la xarxa de transport.

Gràfic 36. La xarxa de transport públic, línies i serveis.

6. CREIXEMENT AUTOSOSTINGUT I SALVAGUARDA DEL MEDI

Al costat o, més enllà, de la condició de gran reserva de recursos que ha atret l'interès des de l'exterior, les Terres de l'Ebre han d'explorar les oportunitats dels seus recursos menys espectaculars, que han estat objecte d'aprofitament continuat a través del temps. L'explotació dels recursos ha de rimar amb la preservació del medi, i això, sobretot, en dos ambients particularment sensibles, el ric delta de l'Ebre i les forests mediterrànies subjectes al risc d'incendi.

6.1. La preservació d'un medi fràgil, el bosc mediterrani.

Terres històricament riques per les seves masses forestals, les comarques de l'Ebre pateixen de prop les amenaces que han pesat i pesen sobre la supervivència del bosc mediterrani. D'aleshores ençà l'explotació del bosc ha passat per diverses conjuntures, de les quals l'actual presenta unes característiques ben particulars. Les tals han afluixat molt en els darrers 30 anys i també ha afluixat la pastura i s'han perdut camps de conreu abançalats i situats en llocs costeruts, de manera que la massa forestal ha crescut de manera important i el bosc ha passat a ser un medi més "protector" que "productor".

En les masses forestals ha pres importància, tanmateix, la presència de les espècies més oportunistes, en particular el pi blanc, que tenen algunes implicacions poc satisfactòries a nivell ecològic. Les pinedes accentuen el caràcter secaner del medi i pel seu caràcter piròfit resulten particularment exposades als incendis, que constitueixen el principal enemic del medi natural local.

Els incendis forestals delmen freqüentment unes masses forestals de creixement lent i desencadenen uns efectes erosius i de desintegració de sòls que dificultaran la posterior recuperació de la vegetació arbustiva o, sobretot, arbòria. Els sòls denudats o amb una pobre vegetació arbustiva representen ja una bona part de les 140.800 hectàrees de terrenys forestals de les Terres de l'Ebre (1992). Per això resulta important l'organització de la prevenció i lluita contra els incendis i la seva concepció global a partir d'un Pla de Prevenció i Lluita contra els incendis com el que elabora l'Institut de Desenvolupament de les Terres de L'Ebre.

Gràfic 37. Mapa de risc d'incendi a les Terres de l'Ebre.

6.2. El Delta de l'Ebre; producció en harmonia amb la protecció.

Si per alguna cosa són conegudes a nivell internacional les comarques de l'Ebre és per la presència d'un bé d'un enorme valor natural, el delta de l'Ebre. Ja l'any 1962 el Delta era catalogat com a zona humida euro-africana de màxim interès. Posteriorment rebria el reconeixement del Consell d'Europa per la seva vegetació d'ambients salobrencs i una Directiva Europea el declarava zona d'Especial Protecció per a les Aus. 8 espècies de plantes i 69 espècies de fauna vertebrada constitueixen els elements de màxim interès.

L'interès econòmic del delta provocarà una reducció continuada dels espais naturals i caldrà esperar els anys 1980 per a que s'arbitrin mesures de protecció. Aquestes neixen precisament com a reacció a l'assecat il·legal de l'estany del Canal Vell, que provoca el 1983 la declaració de Parc Natural per part de la Generalitat de Catalunya (Decret 357/1983), ampliada pel Decret 332/1986 al delta dret.

De les 32.000 hectàrees del Delta, l'àrea del parc n'inclou 7.442 ocupades pels estanys, les banyes litorals i les platges i les illes i algun altre indret d'interès singular, les quals s'han salvat de la transformació agrària o la urbanització. D'ençà la seva creació s'han anat desenvolupant les infraestructures de control i acolliment a l'entorn del Parc; centres d'informació, xarxa d'observatoris, ecomuseu, secció de conservació, agents de vigilància. A mesura s'han anat implantant el Parc ha passat de ser percebut com un simple instrument de control i limitació de l'agricultura o la pesca i el desenvolupament turístic, a descobrir-se com una oportunitat també de potenciació econòmica per tota l'àrea. El Pla Mestre d'Ecoturisme vol incidir en aquestes possibilitats noves d'activitat que obre el Parc, que poden compensar abastament els efectes limitants de les mesures de protecció.

L'assumpció dels valors naturals del delta per part dels mateixos habitants de la zona i la compaginació entre els usos agraris o turístics i la preservació dels ambients naturals apareix com l'element clau del desenvolupament futur del delta. Al respecte, la participació i concertació entre els 7 ajuntaments del delta sobre la base del Pla Director de Coordinació del Delta de l'Ebre aprovat el 1996 constitueix un pas important, que resol problemes com la ubicació de serveis turístics i del port fluvial, a part de fixar la delimitació dels espais naturals i del sòl no urbanitzable. El Pla de Desenvolupament Equilibrat (1994-1999) el completa, per la seva banda, amb mesures d'estímul econòmic com ara

la millora dels regadius, la navegabilitat del riu Ebre, el desenvolupament del Centre d'Aqüicultura i l'ordenació de les urbanitzacions dels Eucaliptus i Riumar.

Tot això no treu que els ecosistemes deltaïcs hagin de ser objecte d'una atenció suplementària i d'accions positives de protecció. D'una banda es planteja la reducció de l'impacte dels adobs i plaguicides agrícoles, a partir de pràctiques d'agricultura integrada. Per una altra banda es plantegen els fenòmens més greus de subsidència i recessió del delta motivats per la disminució de l'arribada de sediments. Davant les alternatives dures d'endiguament proposades per alguns agents, la salvaguarda del delta a mig i llarg termini passa més aviat pel reconeixement del seu funcionament com a sistema natural, en tant que plataforma mòbil alimentada per les aportacions continentals.

Gràfic 38. Propostes del Pla Director de Coordinació del Delta de l'Ebre.

6.3. Els Ports i altres espais naturals a protegir i potenciar.

Deixant de banda el Delta, a les Terres de l'Ebre no hi ha cap altre espai important amb una protecció especial; només alguns trams fluvials del riu Algars declarats com a Reserva Natural. El Pla d'Espais d'Interès Natural (P.E.I.N.) contempla, a més del Delta, altres 13 espais d'interès natural que sumen 70.341 Ha, un 21,6 % de la superfície de les Terres de l'Ebre. En aquests espais s'hauran d'anar desenvolupant plans especials i, eventualment, també figures específiques de protecció.

De tots els espais destaca per la seva grandària i singularitat natural l'àrea dels Ports de Tortosa, que suma 34.980 Ha i es troba a cavall de les comarques del Montsià, el Baix Ebre i la Terra Alta. El símbol dels Ports és la cabra ibèrica, espècie que s'ha recuperat espectacularment d'ençà de la declaració de la Reserva Nacional de Caça dels Ports de Tortosa i Beseit l'any 1996; però els Ports inclouen una comunitat faunística molt diversa. La flora dels Ports presenta també, per la seva banda, espècies notables, algunes d'elles endemismes, i diverses comunitats relictuals.

La davallada de l'explotació forestal i d'altres activitats, així com la desaparició del poblament permanent, ha facilitat la recuperació del medi natural dels Ports en els darrers anys; però, al mateix temps, algunes repoblacions i algunes obres puntuals, com ara l'accés i la urbanització a l'obac del Caro, han tingut una incidència negativa en el massís. Per les

pròpies necessitats de protecció i pels valors naturals i culturals, col·lectius i institucions recolzen la transformació dels Ports en Parc Natural, la qual implica obrir també un seguit d'expectatives turístiques que cal tenir en compte. En tot cas, aquesta figura de protecció tampoc ha de passar per alt la continuïtat natural del massís cap al sud, a les terres veïnes de Benifassà i el Maestrat.

Si els Ports són el màxim i únic representant de l'anomenat *sistema ibèric* a Catalunya, en canvi, són diversos els massissos de la *serralada prelitoral* catalana recollits en el P.E.I.N, tots ells força malmesos pels incendis. Malgrat tot, les comunitats vegetals que s'hi conserven, la fauna i el paisatge d'espadats calcaris en fan indrets d'atractiu natural. A part d'aquests massissos, la resta d'espais P.E.I.N. té un abast territorial molt reduït i inclou alguns medis fluvials i litorals.

A part de la llista del Pla d'Espais d'interès Natural a les Terres de l'Ebre apareixen altres elements d'interès com a mínim local. Es tracta de medis singulars com barrancs, platges i cales litorals, serres, zones humides i fenòmens geològics. A més a més, el conjunt dels espais naturals suggereix i implica la constitució de corredors o espais de continuïtat com a garantia de funcionament biològic dels propis espais delimitats, en particular la franja forestal SW-NE que constitueixen les serres del sistema litoral i que es perllonga pel nord cap al Priorat i el Camp de Tarragona.

Més enllà de la protecció d'aquells paratges reconeguts per la seva singularitat biològica o pel propi valor cultural o simbòlic atribuït per la població local, és tot l'espai forestal de les Terres de l'Ebre qui mereix un reconeixement i tractament especials, tant pels propis valors naturals, com per la precarietat dels equilibris que serveixen de suport a aquests valors.

Gràfic 39. Espais inclosos en el Pla d'Espais d'Interès Natural i altres espais d'interès local i corredors.

6.4. Per una activitat econòmica respectuosa i integrada en el medi.

Els espais naturals o l'espai forestal no es poden, finalment, deslligar de la resta del territori, perquè gran part de la fauna no reconeix aquestes diferències i perquè les interrelacions amb la resta del territori són múltiples. Les diferències aquí són notables entre les comarques interiors, amb unes àrees forestals extenses i una agricultura més

extensiva, i les comarques litorals, que tenen una important agricultura de regadiu i enregistren una forta pressió urbana.

A les comarques interiors l'espai forestal i l'agricultura es reparteixen pràcticament meitat i meitat el territori i el manteniment de l'arboricultura mediterrània tradicional, amb una feble utilització de productes químics, fa que les activitats i l'espai agrari s'integrin harmònicament amb el medi natural. Per bé que l'ús futur de peus vegetals seleccionats pot trencar aquest equilibri, les opcions de millora ambiental que es plantegen actualment passen més aviat per una millor gestió agrària dels espais forestals (pastura, tales, recollida de subproductes) cara a reduir els riscos d'incendi i els erosius.

A les comarques litorals els espais forestals representen una part del territori bastant inferior en relació als utilitzats per a l'agricultura, que presenta dues cares molt diferents. D'una banda, hi ha una agricultura de secà dominada per l'olivera, que representa un 40 % del territori i que, de manera similar a la del rera país interior, es troba en bon equilibri amb el medi natural. Per una altra banda, apareix una agricultura regada de tarongerars i arrossars, que fa un ús important de productes químics, adobs i plaguicides, i deixa notar la seva incidència negativa en els sòls i les aigües; això quan no s'afecten els equilibris mateixos dels sistemes agraris amb daltabaixos com els provocats pel virus de la tristesa en els cítrics. A part de l'ús de peus adequats, la impulsió de les tècniques d'agricultura integrada constitueix la via més eficaç per aconseguir unes relacions agricultura-medi natural equilibrades.

En el passat l'extensió de l'agricultura i l'acció antròpica, en general, alteraren els medis naturals originals i encara avui es poden veure operacions de desermatge i replanaments. Actualment aquests acostumen a traduir-se en una denudació important dels costers i el desencadenen processos erosius generalitzats, perquè ja no es fan els abancalaments de l'agricultura tradicional. Al contrari, els costers abancalats es troben en un procés d'abandonament i amb la seva ruptura amenacen de desfermar l'erosió.

Més que no pas els conreus, les repercussions mediambientals més crítiques de les activitats agràries actuals provenen de la ramaderia intensiva i, en particular, del sector porcí. Al respecte, les Terres de l'Ebre juguen el paper de lloc d'expansió natural del centre productor de les planes de Lleida, ja molt saturat, i han de veure créixer els problemes ambientals. Aquests deriven fonamentalment de l'eliminació dels purins, que, amb l'excepció del Montsià, superen ja les possibilitats de reutilització com a adob agrícola.

6.5. Una sortida tova per al rerapaís en crisi; el desenvolupament rural integrat.

El control i disminució de l'impacte ambiental de les activitats agràries no solament és una qüestió de sanitat i de respecte pel medi que desitja el conjunt de la societat; és també una condició i una garantia per a l'expansió de les activitats turístiques. El medi natural constitueix el capital turístic principal del Delta de l'Ebre i de les poblacions interiors, i la clientela turística que atreuen aquestes àrees és especialment sensible a la qualitat ambiental. Per això, tots aquests factors han de ser tinguts en compte a l'hora de considerar el desenvolupament econòmic general.

La presència de projectes relacionats amb el medi ambient resulta magra, encara, en les iniciatives de desenvolupament integrat que es duen a terme a les comarques interiors, en particular el programa Leader de la Terra Alta. Altrament, aquest programa comunitari, que tirà endavant el Consell Comarcal de la Terra Alta entre 1991 i 1995 i ara es renova, ha representat un avenç notori en les alternatives de desenvolupament econòmic del rerapaís amb una injecció de 1.458 milions de pessetes, un 55 % dels quals aportats per la iniciativa privada.

Davant el nou programa Leader s'han suscitat noves propostes, que presenten el fraccionament territorial tan habitual en aquestes terres. Si d'una banda es planteja la continuïtat del programa Leader de la Terra Alta, apareix també una proposta de programa per als Ports. Inicialment aquesta aglutinava municipis de les tres Comunitats Autònomes compreses dins l'àrea i darrerament ha quedat reduïda als municipis de Tortosa, el Mas de Barberans, la Sénia, Alfara i Paüls més el municipi de Beseit.

Sigui com sigui la iniciativa comunitària dóna un exemple de com es pot avançar en sectors productius de base, com són la transformació i comercialització de les produccions agràries locals. A més a més, s'ha fomentat una obertura cap a d'altres sectors econòmics, en particular el turisme local, i, allò que és tant o més important, les iniciatives privades i públiques segueixen la línia del respecte i la promoció del propi patrimoni cultural.

Si alguna cosa ha donat de positiu el relatiu allunyament i la manca de desenvolupament urbà de les poblacions interiors de les Terres de

l'Ebre, és un manteniment del patrimoni immoble i moble i del patrimoni cultural en general. Aquest patrimoni serveix a hores d'ara per a cimentar un fort sentiment d'identitat comunitari entorn a la institució del "poble" més que no pas en una identitat supramunicipal, i el respecte d'aquesta identitat ha de contribuir a la particularitat i a l'èxit del turisme rural local. Però, de la mateixa manera que les manifestacions culturals incorporen elements nous i que els reclams turístics inclouen el Museu Picasso, els signes de la batalla de l'Ebre o els esports d'aventura, les operacions de promoció de l'artesanía, els productes turístics o els diversos serveis públics i privats necessiten sumar els esforços de les petites poblacions per a ser eficaços.

Gràfic 40. Municipis que gaudeixen dels ajuts com a zona de muntanya o com a zona compresa en l'Objectiu 5B comunitari.

6.6. Nuclears, contraprestacions i energies alternatives.

Les propostes de desenvolupament rural integrat resulten plenament vàlides per a la majoria dels municipis rurals de les Terres de l'Ebre; però no encaixen gaire amb en el model de les poblacions industrials de la Ribera d'Ebre o el de les poblacions turístiques i altres centres litorals. En aquestes àrees s'imposa un model de desenvolupament de turisme de platja o un model de desenvolupament industrial, orientat a la demanda exterior i, també, amb una forta presència de capital exterior, que limita els beneficis retinguts a la zona i que implica un important consum d'espai i/o alguns riscos subsidiaris per a la salut i el medi ambient.

No es pot passar per alt que les comarques de l'Ebre són conegudes també per les centrals nuclears d'Ascó i de Vandellòs i, en menor grau, per la indústria química de Flix i alguna altra indústria perillosa. Malgrat els repetits accidents, la presència de la CN de Vandellòs veïna de les Terres de l'Ebre no ha estat un obstacle per al desenvolupament del turisme costaner, de la mateixa manera que la Central Nuclear d'Ascó tampoc ho ha de ser per al desenvolupament de projectes econòmics de tot tipus a la Ribera d'Ebre. Però la presència d'aquestes centrals, la primera de les quals en procés de desmantellament, representa un risc indubtable i no deixa de suscitar prevencions davant la promoció d'un determinat turisme.

En la mesura que les centrals nuclears i algunes indústries fan que les Terres de l'Ebre suportin uns riscos superiors a d'altres indrets del país, resulta natural obtenir unes compensacions. Aquestes arriben avui a

través els plans PENTA per a les àrees d'influència de les centrals nuclears i PLASEQTA per a la química de Flix; però aquests compleixen fonamentalment amb l'objectiu de prevenció dels riscos en cas d'accident.

El Pla PENTA té també una incidència pràctica en la millora de les comunicacions de tota l'àrea, però les repercussions econòmiques en l'entorn resulten molt limitades o nul·les. En el seu moment, durant els anys 1980, el Cànon Energètic representà una bona oportunitat per al finançament d'infraestructures locals; però, malgrat les propostes, després de desaparèixer el Cànon no ha estat reemplaçat per cap altra contraprestació. Si es té en compte que entre la zona 1 i 2 del Pla PENTA s'inclou un 61,5 % de la població de les Terres de l'Ebre i la major part dels municipis, sobretot els interiors, es pot comprendre que les inversions compensatòries podrien i haurien de tenir una incidència important a l'àrea.

Sigui com sigui, les Terres de l'Ebre tenen l'oportunitat de girar el mitjà de la producció intensiva d'energia d'origen nuclear, amb el desenvolupament d'energies alternatives que gaudeixen de bones expectatives en aquestes comarques. A banda de l'aparició de plantes de cogeneració en paral·lel a l'extensió de la xarxa de gas natural, hi ha un notable interès per l'energia eòlica i s'albiren possibilitats d'aprofitament de l'energia fotovoltaica. I a l'entorn d'aquestes unitats de producció energètica són també altres formes d'organització territorial de la producció les que s'albiren.

Actualment es recensen 13 parcs eòlics en tramitació i un en funcionament, el Parc Eòlic del Baix Ebre creat el 1994 i fruit d'un consorci entre el Consell Comarcal del Baix Ebre, l'Ajuntament de Tortosa i l'IDAE. Aquest parc eòlic, dotat amb 25 generadors, té un potencial de 4,02 MW/any, mentre els dos grups nuclears d'Ascó sumen 12 milions de MW.

Gràfic 41. L'àmbit d'aplicació del Pla PENTA.

RELACIÓ DE GRÀFICS

Gràfic 1. Les Terres de l'Ebre en els grans eixos de comunicació i desenvolupament peninsulars.	6
Gràfic 2. Les Terres de l'Ebre en els grans eixos de comunicació viària de Catalunya.	6
Gràfic 3. La xarxa hidrogràfica i l'accidentament del relleu (pendents >20 %)	7
Gràfic 4. Els corredors de comunicació històrics per terra i per aigua. ...	8
Gràfic 5. Aportacions mensuals del riu Ebre a Tortosa.	8
Gràfic 6. Les comarques i ciutats de l'Ebre en el context del desenvolupament comarcal català.	9
Gràfic 7. Mapa físic de les Terres de l'Ebre.	11
Gràfic 8. Les grans unitats de paisatge.	11
Gràfic 9. Diagrames ombrotèrmics comparatius.....	11
Gràfic 10. Mapa d'usos del sòl. Landsat 1992.	13
Gràfic 11. Mapa dels dominis de vegetació de les Terres de l'Ebre.....	13
Gràfic 12. Distribució de la superfície de secà i regadiu a les Terres de l'Ebre segons els principals conreus.....	14
Gràfic 13. Les "unitats ramaderes" municipals. 1989.....	14
Gràfic 14. Xarxa hidrogràfica, aprofitaments i projectes de transformació en regadiu.....	17
Gràfic 15. Grandària econòmica de les explotacions agràries segons la UDE. 1989.....	18
Gràfic 16. La implantació local del cooperativisme agrari.	19
Gràfic 17. Pes i evolució dels grans sectors d'ocupació per comarques, 1975-1991.	22
Gràfic 18. Pes comarcal dels diversos subsectors industrials. Ocupats 1991.	23
Gràfic 19. Les unitats industrials i la seva grandària segons el volum de l'ocupació. 1994.	25
Gràfic 20. El sòl industrial de promoció pública.....	25
Gràfic 21. Estoc d'habitatge i pes de la segona residència.	27
Gràfic 22. Recursos turístics destacats de les Terres de l'Ebre.....	27
Gràfic 23. Pes comarcal dels diversos subsectors en l'àmbit dels serveis. Ocupats 1991.	29
Gràfic 24. Distribució territorial de l'oferta hotelera.	29
Gràfic 25. Poblament i creixement demogràfic recent.....	31

Gràfic 26. L'estructura urbana de les Terres de l'Ebre. Centralitats i àrees d'influència.....	33
Gràfic 27. L'expansió urbana històrica de Tortosa i Amposta.	34
Gràfic 28. El planejament actual en el triangle Tortosa-Aldea-Amposta (Refós de planejament).....	34
Gràfic 29. Pes de les activitats comercials i de serveis privades (Llicències fiscals).	35
Gràfic 30. Els equipaments educatius i sanitaris municipals.....	36
Gràfic 31. Els equipaments culturals municipals.	38
Gràfic 32. Instal·lacions portuàries litorals i projecte de navegabilitat del riu Ebre.....	40
Gràfic 33. La intensitat mitjana diària del trànsit a la xarxa viària de les Terres de l'Ebre. 1992-1993.	41
Gràfic 34. La xarxa ferroviària, línies i estacions.....	42
Gràfic 35. Esquema de la xarxa viària de les Terres de l'Ebre.....	44
Gràfic 36. La xarxa de transport públic, línies i serveis.	45
Gràfic 37. Mapa de risc d'incendi a les Terres de l'Ebre.....	46
Gràfic 38. Propostes del Pla Director de Coordinació del Delta de l'Ebre.....	48
Gràfic 39. Espais inclosos en el Pla d'Espais d'Interès Natural i altres espais d'interès local i corredors.....	49
Gràfic 40. Municipis que gaudeixen dels ajuts com a zona de muntanya o com a zona compresa en l'Objectiu 5B comunitari.....	52
Gràfic 41. L'àmbit d'aplicació del Pla PENTA.	53